

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση

Το ανά χείρας βιβλίο έχει συγγραφεί από την Karen Healy, διακεκριμένη ακαδημαϊκό, πολύπειρη κοινωνική λειτουργό και εκπαιδεύτρια, και συνιστά ένα από τα πλέον δημοφιλή βιβλία στον χώρο της κοινωνικής εργασίας σε όλο τον κόσμο. Μολονότι, ασφαλώς, δεν πρόκειται για το πρώτο αλλά ούτε και το τελευταίο βιβλίο που αφορά τις θεωρίες κοινωνικής εργασίας, ο ιδιαίτερος, καινοτόμος τρόπος που επιλέγει η Healy για να προσεγγίσει το υπό εξέταση ζήτημα διαφοροποιεί το βιβλίο αυτό από οποιοδήποτε άλλο και το καθιστά μια μείζονα συμβολή τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην άσκηση της κοινωνικής εργασίας. Η Healy δεν περιορίζεται στην κριτική παρουσίαση των θεωριών της κοινωνικής εργασίας, όπως και των δυνατών τους σημείων και των αδυναμιών τους. Αφετηρία της προσέγγισης της συγγραφέως συνιστά η έγνοια της να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης, καθιστώντας τον αναγνώστη ενεργά συμμετέχο στη διαδικασία διαμόρφωσης της κάθε θεωρίας, προτείνοντάς του τρόπους αξιοποίησης όπως και περαιτέρω ανάπτυξης ή και τροποποίησής τους. Στην προσπάθεια αυτή, η Healy τοποθετεί τις καταβολές, τις αρχές και τις θέσεις, αλλά και τις σύγχρονες χρήσεις των θεωριών της κοινωνικής εργασίας, στο πλαίσιο της καθημερινής πρακτικής, ενώ, παράλληλα, υποστηρίζει υποδειγματικά τον αναγνώστη από την αρχή έως το τέλος του βιβλίου, προσφέροντάς του μελέτες περίπτωσης, ασκήσεις και παραδείγματα από το πεδίο, καθώς και μια εξαιρετικά πλούσια βιβλιογραφία. Οι δε (επαναληπτικού χαρακτήρα) ερωτήσεις που συνοδεύουν το κάθε κεφάλαιο αναμένεται να φανούν ιδιαίτερα χρήσιμες σε φοιτητές και διδάσκοντες.

Κεντρική θέση στην προσέγγιση της Healy κατέχει η έννοια του πλαισίου (context) και οι ποικίλες, θεσμικές, γεωγραφικές, ιστορικές και άλλες παράμετροι που το συγκροτούν. Όπως μας εξηγεί η ίδια στο πρώτο μέρος του βιβλίου, η κοινωνική εργασία είναι μια δραστηριότητα στενά συνδεδεμένη με το πλαίσιο και, ως εκ τούτου, διαφοροποιείται ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο ασκείται. Υπό αυτό το πρίσμα, η κατανόηση του πλαισίου μέσα στο οποίο δρούμε ως κοινωνικοί λειτουργοί αναδεικνύεται ως μείζονα προϋπόθεση όχι μόνο για την αξιοποίηση των θεωριών και την αποτελεσματική άσκηση της κοινωνικής εργασίας, αλλά κυρίως για την επίτευξη των στόχων αλλαγής που θέτουμε ως κοινωνικοί λειτουργοί. Το πλαίσιο δεν συνιστά ένα στατικό, οικουμενικό μέγεθος, αλλά, αντίθετα, είναι κάθε φορά μοναδικό και τελεί υπό συνεχή μεταβολή. Πολύ δε περισσότερο, το πλαίσιο, για τη

Healy, συνιστά πεδίο αντιπαράθεσης διαφορετικών και ανταγωνιστικών μεταξύ τους λόγων (discourses), που το διατρέχουν και το διαμορφώνουν με έναν καθοριστικό τρόπο. Η ίδια, στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, μέσα από ένα κριτικό πρίσμα, μας βοηθά να κατανοήσουμε τη μείζονα επιρροή των κυρίαρχων λόγων (του βιοϊατρικού λόγου, του λόγου των νεοκλασικών οικονομικών, του νομικού λόγου, και αυτόν του νέου δημόσιου μνάτζμεντ), των λόγων των κοινωνικών επιστημών και αυτών που ασχολούνται με τη συμπεριφορά του ανθρώπου, αλλά και των εναλλακτικών λόγων (τους λόγους των δικαιωμάτων του πολίτη, της θρησκείας και της πνευματικότητας και της περιβαλλοντικής κοινωνικής εργασίας) στα επιμέρους περιβάλλοντα στα οποία ασκείται η κοινωνική εργασία. Δεδομένης της επιρροής που ασκούν (και) στη χώρα μας πολλοί από τους προαναφερθέντες λόγους, όπως, για παράδειγμα, η μείζονα επιρροή του βιοϊατρικού και του νομικού λόγου στους φορείς υγείας και πρόνοιας, αλλά και την προοδευτικά ολοένα και μεγαλύτερη επιρροή του λόγου των νεοκλασικών οικονομικών, του νέου δημόσιου μνάτζμεντ και της νευροεπιστήμης, από τη μια πλευρά, και των εναλλακτικών λόγων, από την άλλη, σε ποικίλους τομείς και πεδία άσκησης της κοινωνικής εργασίας, η περιεκτική ανάλυση των επιμέρους θέσεων και ιδεών που συγκροτούν τους ως άνω λόγους αποτελεί μια καίρια συμβολή του βιβλίου αυτού στην πενιχρή ελληνική βιβλιογραφία. Η εν λόγω συμβολή τεκμαίρεται και από το γεγονός ότι η γνώση των θέσεων αυτών δίνει τη δυνατότητα στον κάθε κοινωνικό λειτουργό όχι μόνο να αξιοποιεί, αλλά και να αμφισβητεί τους τρόπους αντίληψης και απόκρισης στις ανάγκες των χρηστών των υπηρεσιών που έχουν εδραιώσει οι συγκεκριμένοι λόγοι.

Στο τρίτο μέρος του βιβλίου περιγράφονται πέντε ομάδες σύγχρονων θεωριών της κοινωνικής εργασίας: οι συστημικές θεωρίες, οι θεωρίες επίλυσης προβλημάτων, οι θεωρίες που εστιάζονται στη λύση των δυνατών σημείων, οι θεωρίες της νεωτερικής κριτικής κοινωνικής εργασίας, καθώς και οι μεταμοντέρνες θεωρίες της κοινωνικής εργασίας. Επιπλέον, σε κάθε κεφάλαιο του μέρους αυτού, αναλύονται οι επιμέρους, βασικές θεωρίες που συγκροτούν καθεμία από τις προαναφερθείσες ομάδες θεωριών. Η Healy, με μεθοδικότητα, ενάργεια και κριτική διάθεση, σκιαγραφεί το ιστορικό, γεωγραφικό και θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν και τον διακριτό τρόπο αντίληψης της καθεμίας από αυτές για τον σκοπό, τις αρχές και τις εφαρμογές της κοινωνικής εργασίας. Η συστηματική παρουσίαση των βασικών θέσεων, των αρχών και των τεχνικών εφαρμογής των θεωριών αυτών στην καθημερινή πρακτική, ουσιαστικά, αποσκοπεί να δώσει τη δυνατότητα στον αναγνώστη να αξιολογήσει τις δυνατότητες, αλλά και τους περιορισμούς και εντέλει την καταλληλότητα της κάθε θεωρίας για το δικό του πλαίσιο άσκησης της κοινωνικής εργασίας.

Η έκδοση του βιβλίου συμπίπτει με μια περίοδο εξαιρετικής αβεβαιότητας, λόγω της παραινεύμενης υγειονομικής κρίσης και των επιπτώσεων αυτής σε κοινωνικό και προσωπικό επίπεδο, αλλά και της συνεχιζόμενης οικονομικής ύφεσης, η οποία συνδέεται ευθέως τόσο με την πανδημία και τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που

εφαρμόζονται εδώ και αρκετά πλέον χρόνια στη χώρα μας όσο και με εξωτερικά γεγονότα, όπως ο πόλεμος στην Ουκρανία. Τοιουτοτρόπως, διαμορφώνεται ένα αρκετά αρνητικό περιβάλλον για την άσκηση της κοινωνικής εργασίας, όπως βέβαια και για άλλα ανθρωπιστικά επαγγέλματα. Ήδη, οι περιορισμοί που επιβλήθηκαν τα τελευταία δύο μισαίχρονια εξαιτίας της πανδημίας, σε μεγάλο βαθμό ανέτρεψαν τις καθιερωμένες και εκ του σύνεγγυς πρακτικές εκτίμησης, παρέμβασης και αξιολόγησης των κοινωνικών λειτουργών, αποκαλύπτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις αδυναμίες και τα κενά που υπάρχουν στο επίπεδο της δικής μας επαγγελματικής εκπαίδευσης, αλλά κυρίως στο επίπεδο της οργανωσιακής ετοιμότητας και επάρκειας των φορέων στους οποίους εργαζόμαστε. Από την άλλη βέβαια πλευρά, η νέα αυτή «κανονικότητα» σε πολλές περιπτώσεις ανέδειξε και τον υψηλό βαθμό προσαρμοστικότητας και ευελιξίας που συνήθως διαθέτουν οι κοινωνικοί λειτουργοί. Σε κάθε περίπτωση, οι συνεχώς αυξανόμενες κοινωνικές ανάγκες, αφενός, αλλά και η ένδεια πόρων και πηγών βοήθειας, αφετέρου, φαίνεται να προδιαγράφουν ένα μάλλον ζοφερό μέλλον, στο οποίο αναμένεται να συνεχίσουμε να προσφέρουμε υπηρεσίες οι οποίες, στο όνομα των εν λόγω ή παρεμφερών κρίσεων, θα εξακολουθούν να στοχεύουν στην κάλυψη του επιμέρους και του αποσπασματικού, φέρνοντάς μας αντιμέτωπους ή και σε σύγκρουση με τους στόχους και τις αξίες του επαγγέλματός μας. Υπό αυτό το πρίσμα, το ανά κείρας βιβλίο, το οποίο θέτει και επεξεργάζεται με πληρότητα και σαφήνεια τα εν λόγω ζητήματα, όχι μόνο φιλοδοξεί να καλύψει ένα σημαντικό κενό της ελληνικής βιβλιογραφίας σε σχέση με τις θεωρίες της κοινωνικής εργασίας, αλλά πολύ περισσότερο συνιστά έναν πολύτιμο οδηγό για φοιτητές, διδάσκοντες, όπως και για κάθε επαγγελματία κοινωνικό λειτουργό, ανεξαρτήτως πεδίου και τομέα παρέμβασης.

Η επιλογή του συγκεκριμένου βιβλίου και κυρίως η ανάληψη της ευθύνης της απόδοσης του κειμένου στην ελληνική γλώσσα αποτέλεσε για μένα ένα πολύ ενδιαφέρον ταξίδι και, παρά την κούραση και τις ατελείωτες ώρες αναζήτησης και προβληματισμού, αισθάνομαι ότι βγαίνω κερδισμένος από αυτό. Μολονότι η ευθύνη για πιθανές αστοχίες ή αβλεψίες βαραίνει αποκλειστικά εμένα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη φίλη και συνάδελφο Θεανώ Καλλινικάκη, η οποία με ενθάρρυνε να τολμήσω και αυτό το βήμα, όπως και τους καλούς φίλους και συναδέλφους Αγάπη Κανδυλάκη και Κώστα Υφαντή, για την πολύτιμη συνδρομή τους στην προσπάθεια απόδοσης κάποιων αγγλικών όρων στα ελληνικά. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Σεβαστή Μπούμπαλου και τις εκδόσεις Τόπος, που προθύμως εξασφάλισαν τα δικαιώματα μετάφρασης του βιβλίου, για την ανοχή που επέδειξαν στην αθέτηση αρκετών προθεσμιών, όπως και την Όλγα Παπακώστα για τη γλωσσική επιμέλεια του κειμένου στα ελληνικά.

Βασίλης Καραγκούνης

Αν. Καθηγητής Κοινωνικής Κοινωνικής Εργασίας,
Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης
Κομοτηνή, 5 Μαΐου 2022

ΤΑ ΤΡΙΑ ΚΥΜΑΤΑ ΤΩΝ ΣΥΣΤΗΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ

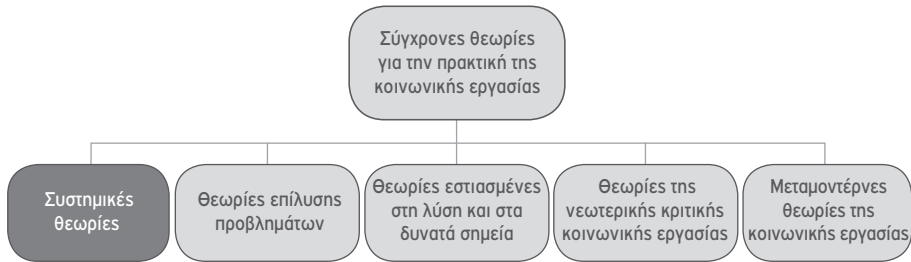
Η ανάπτυξη της γνώσης της κοινωνικής εργασίας ουσιαστικά διαπνέεται από τη συστημική οπτική. Όπως σημειώνουν πολλοί από τους θεωρητικούς της κοινωνικής εργασίας, η αναγνώριση του συστημικού χαρακτήρα των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι και της αναγκαιότητας παρεμβάσεων, που αποσκοπούν στη βελτίωση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των απευθυνόμενων και του ευρύτερου περιβάλλοντος, είναι το στοιχείο που χαρακτηρίζει την ταυτότητα της κοινωνικής εργασίας και τη διακρίνει από άλλα συγγενή επαγγέλματα (βλ. Meyer, 1976). Η συστημική ανάλυση εστιάζεται στην αλληλεπίδραση εντός και μεταξύ διάφορων «κοινωνικών» συστημάτων, στα οποία περιλαμβάνονται το διαπροσωπικό σύστημα της οικογένειας και των φιλικών δεσμών, το σύστημα της γειτονιάς, τα οργανωτικά συστήματα, η κοινωνική πολιτική και η κοινωνική δομή. Οι συστημικές θεωρίες τονίζουν τη σπουδαιότητα των εν λόγω συστημάτων για την ατομική και κοινοτική ευημερία, αλλά και για τη διαμόρφωση των παρεμβάσεων των κοινωνικών λειτουργών που έχουν στόχο τη βελτίωση της αλληλεπίδρασης μεταξύ του ατόμου και του κοινωνικού τους περιβάλλοντος.

Η διαχρονική ευρεία αποδοχή που απολαμβάνουν οι συστημικές θεωρίες, τόσο στη βιβλιογραφία όσο και στους χώρους άσκησης της κοινωνικής εργασίας, σχετίζεται με τη συμβατότητα αυτών με την αποστολή της κοινωνικής εργασίας να κατανοήσει και να ανταποκριθεί στο άτομο στο περιβάλλον του (Gordon, 1969: 6· Bartlett, 1970: 89). Από την άλλη πλευρά, είναι ευρέως αποδεκτό ότι οι συστημικές θεωρίες, αν και προσφέρουν τρόπους αντίληψης των προβλημάτων και εν γένει των ζητημάτων που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι, δεν προσφέρουν μεθόδους παρέμβασης (βλ. Leighninger, 1978· Wakefield, 1996a, 1996b· Mattaini & Meyer, 2002). Ωστόσο, η ανάπτυξη της θεωρίας των πολύπλοκων συστημάτων τις τελευταίες δεκαετίες έχει συμβάλει στην ανανέωση του ενδιαφέροντος για την ανάπτυξη συστημικών οπτικών στην κοινωνική εργασία (βλ. Warren et al., 1998· Hudson, 2000· Stevens & Cox, 2008· Wolf-Branigin, 2009).

Σε αυτό το κεφάλαιο περιγράφονται οι ρίζες της συστημικής οπτικής στην κοινωνική εργασία. Συζητούνται οι βασικές θέσεις και οι πρακτικές εφαρμογές των τριών κυμάτων της συστημικής οπτικής – η θεωρία των γενικών συστημάτων, η οικοσυστημική οπτική και η θεωρία των πολύπλοκων συστημάτων και του χάους. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με μια συζήτηση για τα δυνατά σημεία αλλά και τους περιορισμούς των συστημικών οπτικών στην πράξη.

A. Η εμπλαίσωση των συστημικών θεωριών

Οι συστημικές θεωρίες, όπως άλλωστε και όλες οι θεωρίες για την πρακτική που εξετάζουμε εδώ, αντλούν από λόγους οι οποίοι δημιουργήθηκαν εκτός του πεδίου της κοινωνικής εργασίας. Συνεπώς, μολονότι οι συστημικές θεωρίες έχουν συμβάλει τόσο στον προσανατολισμό όσο και στην ερμηνεία της δράσης μας, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι οι βασικές έννοιες των θεωριών αυτών, όταν αναπτύχθηκαν, δεν σκόπευαν στην πρακτική της κοινωνικής εργασίας, αλλά ούτε και έχουν αναπτυχθεί με βάση αυτή. Στο Σχήμα 6.1 οι συστημικές θεωρίες τοποθετήθηκαν πρώτες έτσι ώστε να τονιστεί η ιστορική τους θέση και το γεγονός ότι αποτελούν την πρώτη ομάδα θεωριών που υιοθέτησαν οι κοινωνικοί λειτουργοί για να εφαρμόσουν στην καθημερινή τους πρακτική. Στη συνέχεια εστιάζομαστε στις απαρχές και τις εφαρμογές των συστημικών θεωριών στην κοινωνική εργασία.

ΣΧΗΜΑ 6.1. Η εμπλαίσωση των συστημικών θεωριών

1. Οι απαρχές των συστημικών θεωριών στην κοινωνική εργασία

Σύμφωνα με τους Woods και Hollis (1990), ο Frank Hankins, ένας Αμερικανός κοινωνιολόγος της Σχολής Κοινωνικής Εργασίας του Smith College, ήταν ο πρώτος που, το 1930, εισήγαγε τον όρο «θεωρία των συστημάτων» στην κοινωνική εργασία. Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, οι κοινωνικοί λειτουργοί, από τις αρχές ανάπτυξης του επαγγέλματος, είχαν ήδη υιοθετήσει την οπτική «το πρόσωπο στο περιβάλλον του» (Kemp et al., 1997: 23· βλ. και Richmond, 1917). Η Richmond (1917: 365) παρότρυνε τους κοινωνικούς λειτουργούς να ισορροπούν μεταξύ της επιδίωξης της αλλαγής σε επίπεδο κοινωνίας, από τη μια πλευρά, και της αλλαγής στο ατομικό επίπεδο, από την άλλη, καθώς, όπως υποστήριζε, «η κοινωνική μεταρρύθμιση και η κοινωνική εργασία με άτομα πρέπει να προχωρήσουν μαζί».

Είναι γεγονός ότι, στα μέσα περίπου του εικοστού αιώνα, η πρακτική της κοινωνικής εργασίας, κυρίως στις ΗΠΑ, χαρακτηριζόταν από μια έντονη εστίαση στους ψυχολογικούς παράγοντες (Kemp et al., 1997: 21). Εντούτοις, τη δεκαετία του 1960,

η διπλή εστίαση της κοινωνικής εργασίας, τόσο στο άτομο όσο και στο περιβάλλον, επανακαθιερώθηκε στη θεωρία της κοινωνικής εργασίας. Το 1964, η Florence Hollis, μια πρωτοπόρος θεωρητικός της κοινωνικής εργασίας, ενθάρρυνε τους κοινωνικούς λειτουργούς να υιοθετήσουν μια «ψυχοκοινωνική οπτική», η οποία πρακτικά σήμαινε την αναγνώριση των «κοινωνικών και ψυχολογικών» πλευρών της διαδικασίας εκτίμησης (Woods & Hollis, 1990: 14). Την εν λόγω περίοδο, η ψυχοδυναμική θεωρία είχε απολέσει τη σημαντική επιρροή που ασκούσε στην κοινωνική εργασία και το επάγγελμα χαρακτηριζόταν από μια έντονη πόλωση μεταξύ των κοινωνικών λειτουργών που υποστήριζαν ψυχολογικές προσεγγίσεις και αυτών που επικεντρώνονταν στις κοινωνικές διαστάσεις του πλαισίου της πρακτικής. Στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1960 και του 1970, ορισμένοι μελετητές υποστήριξαν ότι η συστημική θεωρία θα μπορούσε να προσφέρει ένα κοινό θεωρητικό πλαίσιο για το επάγγελμα, δεδομένου ότι αναγνωρίζει τα διαφορετικά, ατομικά και κοινωνικά, συστήματα στα οποία παρεμβαίνουν οι κοινωνικοί λειτουργοί (βλ. Bartlett, 1970).

Β. Το Πρώτο Κύμα: Η Θεωρία των Γενικών Συστημάτων

Μολονότι οι θεωρίες των συστημάτων αποτέλεσαν σημείο αναφοράς για το επάγγελμα της κοινωνικής εργασίας ήδη από τη δεκαετία του 1930, η διατύπωση μιας διακριτής συστημικής προσέγγισης στην πρακτική της κοινωνικής εργασίας συνέβη αρκετά αργότερα και συγκεκριμένα τη δεκαετία του 1960. Την περίοδο αυτή, ο Gordon Hearn και οι συνεργάτες του στον Εθνικό Σύνδεσμο Κοινωνικών Λειτουργών των ΗΠΑ (National Association of Social Workers) ήταν αυτοί που πρωτοεφάρμοσαν την εν λόγω θεωρία στην πράξη (Hudson, 2000: 216· βλ. επίσης Hearn, 1969). Οι αρχικοί υποστηρικτές της συστημικής θεωρίας τόνιζαν ότι η συγκεκριμένη θεωρία θα προσέφερε επιστημονική αξιοπιστία στο επάγγελμα, ενώ θα μπορούσε να αποτελέσει μια ενιαία θεωρητική βάση, η οποία «θα συγκέντρωνε τις βασικές πλευρές της πρακτικής της κοινωνικής εργασίας σε όλες τις διαφορετικές της εκδοχές» (Gordon, 1969: 5). Η θεωρία των γενικών συστημάτων (ΘΓΣ) (general systems theory) αμφισβήτησε την εστίαση στο άτομο, που χαρακτήριζε τη βιβλιογραφία της κοινωνικής εργασίας στα μέσα του εικοστού αιώνα, και ενθάρρυνε τους κοινωνικούς λειτουργούς να δώσουν «πολύ μεγαλύτερη έμφαση στην αλλαγή του περιβάλλοντος» (Hearn, 1969: 65).

Η θεωρία των γενικών συστημάτων αντλεί από το έργο του Ludwig von Bertalanffy και των προσπαθειών από τον χώρο της κοινωνιολογίας για την αξιοποίηση των –προερχόμενων από τη βιολογία– συστημικών θεωριών στον κοινωνικό κόσμο (Leighninger, 1978: 448). Ο βιολόγος von Bertalanffy (1968: 11-120), ήδη από τη δεκαετία του 1920, υποστήριζε ότι οι συστημικές προσεγγίσεις ήταν καταλληλότερες –σε σχέση με τα «αιτιολογικά» (causal) μοντέλα– για τη μελέτη των πολύπλοκων

αλληλεπιδράσεων σε όλα τα είδη συστημάτων – βιολογικά, μηχανικά και κοινωνικά. Ο ίδιος υποστήριξε ότι οι συστημικές απόψεις ήταν σχετικές με τα ανθρωπιστικά επαγγέλματα, όπως η ψυχολογία και η ψυχιατρική. Αμφισβήτησε τις μπιχεβιοριστικές οπτικές που παρουσίαζαν τους ανθρώπους ως «αντιδραστικές μηχανικές συσκευές» (reactive automatons), ενώ, αντίθετα, επιχειρηματολόγησε υπέρ της αντίληψής τους ως «συστήματα ενεργής προσωπικότητας» (active personality systems) (von Bertalanffy, 1968: 207). Δίνοντας έμφαση στις συναλλαγές (transactions) μεταξύ του ατόμου και του κοινωνικού του περιβάλλοντος, ο von Bertalanffy (1968: 219) υποστήριξε ότι η ψυχική υγεία ενός ατόμου μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο σε σχέση με το εάν το άτομο έχει «ένα πλαίσιο αντίληψης συμβατό με το συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο αντίληψης». Με άλλα λόγια, μέσα από την οπτική των γενικών συστημάτων, τα προβλήματα ψυχικής υγείας γίνονται περισσότερο αντιληπτά ως παράγωγα της συναλλαγής του ατόμου με το πολιτισμικό του περιβάλλον, παρά ως κάτι που αφορά τον ψυχισμό του ατόμου. Ο von Bertalanffy (1968: 219) προέτρεψε επίσης τους ψυχοθεραπευτές, αντί να «αναμοχλεύουν το παρελθόν», να εστιάσουν στις παρούσες συγκρούσεις, να στοχεύσουν στην επανένωση του κοινωνικού με το ψυχολογικό και να προσανατολιστούν προς την επίτευξη μελλοντικών στόχων. Η εν λόγω πρόταση αποτέλεσε έναν ριζοσπαστικά διαφορετικό προσανατολισμό, από το κυρίαρχο ψυχαναλυτικό πλαίσιο, που, εν πολλοίς, κατά τα μέσα του προηγούμενου αιώνα, καθόριζε τόσο την κοινωνική εργασία όσο και την ψυχιατρική και την ψυχολογία. Σήμερα, οι συστημικές οπτικές μπορούν να αξιοποιηθούν προκειμένου να αμφισβητήσουμε την εστίαση στο άτομο που προσβέουν οι κυρίαρχοι λόγοι, οι οποίοι, όπως προαναφέρθηκε στο κεφάλαιο 3, καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τις υπηρεσίες υγείας και πρόνοιας.

1. Έννοιες των Γενικών Συστημάτων

Οι αρχικοί εκφραστές της ΘΓΣ, όταν πρωτοεφάρμοσαν την εν λόγω προσέγγιση στην κοινωνική εργασία, αξιοποίησαν βιολογικούς όρους. Μολονότι η χρήση των συγκεκριμένων όρων είχε σκοπό, όπως ήδη αναφέρθηκε, να ενισχύσει την επιστημονική αξιοπιστία της κοινωνικής εργασίας, στην πραγματικότητα οι όροι αυτοί οδήγησαν αρκετούς κοινωνικούς λειτουργούς να αισθανθούν ότι η θεωρία αυτή δεν τους αφορά. Στη συνέχεια εξετάζουμε μερικές από τις βασικές έννοιες της ΘΓΣ –συναλλαγή (transaction), ομοιόσταση (homeostasis), εντροπία (entropy), ισοτέλεια ή ισοπεράτωση (equifinality) και ανατροφοδότηση ή ανάδραση (feedback)–, ενώ, προκειμένου να γίνει κατανοητός ο τρόπος αξιοποίησης των εννοιών της ΘΓΣ στην πράξη, θα αξιοποιήσουμε ως παράδειγμα την περίπτωση της Stella.

Μελέτη περίπτωσης **Stella**

Η Stella είναι ένα κορίτσι 10 χρόνων με ήπιο αυτισμό. Ο αυτισμός είναι μια αναπτυξιακή αναπηρία, η οποία επηρεάζει την ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται αλλά και να αλληλεπιδρά με το κοινωνικό του περιβάλλον. Δεδομένου ότι ο αυτισμός είναι περισσότερο συνηθισμένος στους άντρες από ό,τι στις γυναίκες, η περίπτωση της Stella είναι κάπως ασυνήθιστη. Σε ό,τι αφορά τον αυτισμό, η διάγνωση της Stella έγινε σε μικρή ηλικία, ενώ η ίδια έχει επίσης μια ήπια νοητική αναπηρία. Δεν έχει ακολουθήσει κάποιο εξειδικευμένο πρόγραμμα ή θεραπεία για τον αυτισμό. Οι γονείς της προσπαθούν να διασφαλίσουν τη συμμετοχή της Stella σε όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες και για αυτό, εξάλλου, υπήρξε πάντα μαθήτρια τυπικών νηπιαγωγείων και δημοτικών σχολείων.

Η Stella και οι γονείς της έχουν έρθει για να συναντήσουν εσένα, που είσαι κοινωνικός λειτουργός σε μια υπηρεσία ψυχικής υγείας για παιδιά. Όλοι τους ανησυχούν για τα προβλήματα που αντιμετώπισε η Stella σε μια προσπάθεια ανάπτυξης ενός φιλικού δικτύου. Πιο συγκεκριμένα, η Stella υπέστη bullying στο σχολείο, στο οποίο κανένα από τα παιδιά δεν θέλει να παίξει μαζί της, τη σπρώχνουν και της μιλούν άσχημα. Η ίδια δεν σπουδαιολογεί τόσο πολύ τις μεγάλες μελανιές που έχει στα χέρια και τα πόδια της, εξαιτίας του bullying, και θεωρεί ότι το μεγαλύτερο πρόβλημά της είναι το γεγονός ότι δεν έχει φίλους. Οι γονείς της ανησυχούν τόσο για την απομόνωση που βιώνει η κόρη τους στο σχολείο όσο και για την επιθετικότητα που έχει δεχτεί. Στο παρελθόν έχουν ήδη αλλάξει μία φορά σχολείο, ωστόσο το πρόβλημα επανεμφανίστηκε και στο σχολείο όπου φοιτά τώρα. Επιθυμία τους είναι να παραμείνει σε αυτό το σχολείο, καθώς υπάρχουν κάποιοι υποστηρικτικοί εκπαιδευτικοί που θα μπορούσαν να κινητοποιηθούν για να τη βοηθήσουν.

Συναλλαγή

Καταρχάς, θα πρέπει να τονιστεί η κεντρική θέση που κατέχει στη ΘΓΣ η έννοια της «συναλλαγής» μεταξύ του ατόμου και του περιβάλλοντος (Gordon, 1969: 7). Υπό την οπτική της ΘΓΣ, ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού είναι να κατανοήσει τις συναλλαγές μεταξύ του ατόμου και του περιβάλλοντός του και να προωθήσει αλλαγές «που αποσκοπούν στην ανάπτυξη και τη βελτίωση των συναλλαγών με το περιβάλλον» (Gordon, 1969: 10). Διαμέσου της εστίασης στις συναλλαγές, οι κοινωνικοί λειτουργοί επιχειρούν να αναλύσουν τις «εισροές» (inputs) του ατόμου ή του περιβάλλοντος και εν συνεχεία τις «αποδόσεις» (throughputs) από «τον οργανισμό στο περιβάλλον και από το περιβάλλον στον οργανισμό» (Gordon, 1969: 7). Στην περίπτωση της Stella, μια ανάλυση των συναλλαγών θα πρέπει εν μέρει να εστιάσει στην αναγνώριση των δικών της εισροών στην κατάσταση που βιώνει. Για παράδειγμα, μαζί με τη Stella και τους γονείς της, θα πρέπει να διερευνήσουμε

τις δεξιότητες και τις συμπεριφορές επικοινωνίας της ίδιας, προκειμένου να δούμε πώς η δική της συμπεριφορά έχει ενδεχομένως συμβάλει στην επιθετικότητα που βιώνει. Η ανάλυση των συναλλαγών θα πρέπει επίσης να εστιάσει στο πώς κάποιες πλευρές του περιβάλλοντός της προκαλούν και αναπαράγουν τα προβλήματα που βιώνει η Stella. Σε αυτή την κατεύθυνση θα πρέπει να εξετάσουμε ποιοι πόροι και πηγές απουσιάζουν, όπως, για παράδειγμα, οι υπηρεσίες υποστήριξης μαθητών με αναπηρία στο σχολείο, η ύπαρξη των οποίων θα ευνοούσε τη με καλύτερους όρους συμμετοχή της Stella στο σχολικό περιβάλλον.

Ομοιόσταση

Η έννοια της «ομοιόστασης» αναφέρεται «στην τάση ενός βιολογικού οργανισμού να επιζητά και να διατηρεί ενός είδους λειτουργική ισορροπία στις εσωτερικές του διαδικασίες ή έστω να διατηρεί τις λειτουργίες του εντός συγκεκριμένων ορίων» (Leighninger, 1978: 448). Οι κοινωνικοί λειτουργοί εξέλαβαν την εν λόγω έννοια ως τη διατήρηση μιας σταθερής κατάστασης, η οποία είναι «απαραίτητη για την ανάπτυξη του ανθρώπινου οργανισμού» (Bartlett, 1970: 103· βλ. επίσης Gordon, 1969). Στην περίπτωση της Stella, μπορούμε να αξιοποιήσουμε την έννοια της ομοιόστασης με τουλάχιστον δύο τρόπους. Καταρχάς, θα μας επιτρέψει να αναγνωρίσουμε πιθανές αντιστάσεις σε αλλαγές στη Stella και στα υπόλοιπα συστήματα στα οποία λειτουργεί. Για παράδειγμα, η σχολική κοινότητα ενδέχεται να αντιστέκεται στην προοπτική αλλαγών γιατί οι εν λόγω αλλαγές γίνονται αντιληπτές ως απειλή στην υφιστάμενη κατανομή πόρων. Με άλλα λόγια, ενδέχεται να θεωρούν ότι αν αξιοποιηθούν κάποιοι από τους πόρους του σχολείου για την επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η Stella, τότε αυτό θα σημάνει την παραμέληση άλλων ζητημάτων που αντιμετωπίζει το σχολείο. Ένας τρόπος για την επίλυση μιας τέτοιας κατάστασης είναι να συζητήσουμε με το σχολείο για τη διασφάλιση μιας καλύτερης κατανομής πόρων για τους μαθητές με αναπηρία. Ένας δεύτερος τρόπος που μπορούμε να αξιοποιήσουμε την ομοιόσταση είναι να επιδιώξουμε να βελτιώσουμε τις συνθήκες του περιβάλλοντος που είναι απαραίτητες για την ανθρώπινη ανάπτυξη. Στην περίπτωσή μας και δεδομένου ότι οι γονείς της Stella δεν επιθυμούν η κόρη τους να αλλάξει σχολείο, θα πρέπει να διερευνήσουμε άλλες επιλογές, προκειμένου η Stella να αποκτήσει ένα φιλικό περιβάλλον που δεν αφορούν στενά το σχολείο. Εδώ, ενδεχομένως θα μπορούσαμε να εστιάσουμε στα ταλέντα και στις δυνατότητες της Stella, για παράδειγμα, στις τέχνες ή στα αθλήματα, τα οποία θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για να αποκτήσει το προαναφερθέν, εξωσχολικό φιλικό περιβάλλον.

Εντροπία

Η έννοια της «εντροπίας» αναφέρεται στη «ροπή που υπάρχει στο σύμπαν να κινείται προς την αταξία» (Hearn, 1969: 65). Έχοντας κατά νου ότι η ομοιόσταση είναι απαραίτητη και ότι η εντροπία θα πρέπει να είναι ελεγχόμενη, ο Hearn (1969: 66) υποστήριξε ότι ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού είναι να ενισχύσει

την τάξη (order) μεταξύ του ατόμου με το οποίο εργάζεται και των συστημάτων του περιβάλλοντος. Στην περίπτωση της Stella, μέσα από την οπτική της ΘΓΣ, θα πρέπει να αντιληφθούμε ότι το κοινωνικό της περιβάλλον βρίσκεται σε μια κατάσταση εντροπίας, από την άποψη ότι υπάρχουν δυσλειτουργικές συναλλαγές μεταξύ της Stella και των συμμαθητών της, όπως και εν γένει με το σχολικό περιβάλλον. Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού εδώ είναι να βελτιώσει τις συνδιαλλαγές μεταξύ των περιβαλλόντων, έτσι ώστε να μειώσει την εντροπία εντός και μεταξύ των συστημάτων.

Ισοτέλεια

Η έννοια της ισοτέλειας παραπέμπει στην υπόθεση ότι πάντα υπάρχουν πολλές λύσεις για ένα πρόβλημα (Leighninger, 1978: 452). Οι πρακτικές επιπτώσεις της εν λόγω έννοιας, σύμφωνα με τους Mattaini και Meyer (2002: 6), είναι ότι «κάποιος μπορεί να εμπλακεί σε μια υπόθεση με πολλούς τρόπους, πολλοί εκ των οποίων θα τον οδηγήσουν σε συγκρίσιμα αποτελέσματα». Εάν προσπαθήσουμε να εφαρμόσουμε τη συγκεκριμένη έννοια στην περίπτωση της Stella, θα δούμε ότι υπάρχουν πολλά συστήματα στα οποία μπορούμε να παρέμβουμε για να αντιμετωπίσουμε τα προβλήματα που βιώνει. Αντί να αναζητούμε τη μία, ορθή λύση, μπορούμε να σκεφτούμε μια σειρά από παρεμβάσεις, στις οποίες μπορεί να περιλαμβάνονται:

- Η συμβουλευτική οικογένειας, προκειμένου η Stella και οι γονείς της να αντιμετωπίσουν το στρες που βιώνουν.
- Η εκμάθηση κοινωνικών δεξιοτήτων (αφορά τη Stella), συμπεριλαμβανομένων αυτών που επαυξάνουν τη δυνατότητά της να διεκδικεί το δικαίωμά της για συναισθηματική και σωματική ασφάλεια.
- Παρέμβαση στο σχολείο, η οποία θα περιλαμβάνει τη διεξαγωγή μιας σειράς συναντήσεων με το εκπαιδευτικό προσωπικό, με στόχο την ανάπτυξη μιας στρατηγικής για την αντιμετώπιση του bullying και τη διεκδίκηση πόρων για την πρόσληψη ενός επαγγελματία που θα υποστηρίξει τους μαθητές με αναπηρία.
- Παρεμβάσεις σε επίπεδο πολιτικής, η οποία θα στοχεύει στην αναγνώριση των ζητημάτων που αντιμετωπίζουν οι μαθητές με αναπηρία και τη διάθεση πόρων για την αντιμετώπισή τους.

Η έννοια της ισοτέλειας μας λέει ότι όλες οι προαναφερθείσες παρεμβάσεις θα μπορούσαν να επιφέρουν αλλαγές στα ζητήματα που αντιμετωπίζει η Stella.

Ανατροφοδότηση

Η έννοια της «αρνητικής ανατροφοδότησης» (negative feedback) αναφέρεται στις διαδικασίες παρακολούθησης (monitoring) και διόρθωσης (correction), μέσω των οποίων τα συστήματα αυτορρυθμίζονται (Leighninger, 1978: 460). Ένα παράδειγμα αυτής της διαδικασίας είναι η αξιοποίηση προηγούμενων εμπειριών μας για να μάθουμε κάτι και να αλλάξουμε τη συμπεριφορά μας (Bartlett, 1970: 103). Στην

περίπτωση της Stella, θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε παρελθούσες εμπειρίες στις οποίες η Stella κατάφερε να διαχειριστεί αντίστοιχα προβλήματα με αυτά που αντιμετωπίζει στο παρόν και να σκεφτούμε τρόπους που μπορούμε να αξιοποιήσουμε τις στρατηγικές αυτές στο σημερινό περιβάλλον.

Η έννοια της «θετικής ανατροφοδότησης» (positive feedback) περιγράφει μια διαδικασία με την οποία τα χαρακτηριστικά ενός συστήματος ενισχύονται και εδραιώνονται. Για παράδειγμα, στα κοινωνικά συστήματα παρατηρούμε συχνά ότι συγκεκριμένες διαφορές, όπως αυτές που συνδέονται με την κοινωνική τάξη, το γένος και την εθνότητα, αναπαράγονται και ενσωματώνονται στις αναρίθμητες κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται εντός των κοινωνικών συστημάτων. Επομένως, ο όρος «θετική ανατροφοδότηση» στο πλαίσιο της ΘΓΣ δεν αναφέρεται απαραίτητα σε κάτι θετικό. Αντίθετα, αναφέρεται σε ένα είδος ανατροφοδότησης «το οποίο τροφοδοτεί τον εαυτό του, ξεφεύγει από τα προηγούμενα όριά του και δημιουργεί είτε ξαφνικές κρίσεις είτε φαινομενικά ξαφνικά άλματα σε υψηλότερα επίπεδα δημιουργικότητας και λειτουργικότητας» (Hudson, 2000: 218). Στην περίπτωση της Stella, η εν λόγω έννοια μπορεί να αξιοποιηθεί για να αναλύσουμε πώς η εκφοβιστική συμπεριφορά απέναντι στη Stella έχει εδραιωθεί και να διερευνήσουμε ποιου είδους παρεμβάσεις θα μπορούσαν να «βάλουν φρένο» στη συμπεριφορά αυτή.

Η θεωρία των γενικών συστημάτων συνέβαλε στην ανάπτυξη ενός αριθμού πρακτικών μοντέλων, εκ των οποίων τα πλέον δημοφιλή είναι τα ενοποιημένα μοντέλα των Pincus και Minahan (1973) και Goldstein (1973), που είχαν σημαντική απήχηση σε διεθνές επίπεδο σε ό,τι αφορά την ανάπτυξη θεωριών για την πρακτική της κοινωνικής εργασίας (βλ. Specht & Vickery, 1997· Boas & Crawley, 1975). Παρ' όλα αυτά, αρκετοί κοινωνικοί λειτουργοί έχουν επικρίνει τη ΘΓΣ ως μια κατά βάση ατελή θεωρία (βλ. Mune, 1979· Payne, 1994: 9). Ειδικότερα, οι επικριτές της υποστηρίζουν πως το γεγονός ότι η εν λόγω θεωρία βασίζεται σε ασαφείς έννοιες, καθώς και «η μηχανιστική, μη ανθρώπινη φύση πολλών όρων που αξιοποιεί», την καθιστά μη ελκυστική για τους περισσότερους επαγγελματίες κοινωνικούς λειτουργούς (Kemp et al., 1997: 4· βλ. επίσης Mune, 1979). Συν τοις άλλοις, δεδομένου ότι η ΘΓΣ εστιάζεται ως επί το πλείστον στην αλληλεπίδραση του ατόμου με το άμεσο περιβάλλον του, δεν συμπεριλαμβάνει στην ανάλυσή της τα ζητήματα που αφορούν τα ευρύτερα συστήματα και δομές και την επίδραση αυτών στη ζωή των χρηστών των υπηρεσιών. Ένα επιπλέον σημείο κριτικής αφορά την έννοια της «ισορροπίας του συστήματος» (system equilibrium), η οποία έχει οδηγήσει σε υπερβολική έμφαση στις λειτουργίες διατήρησης του συστήματος και των αρνητικών ανατροφοδοτήσεων στη διαιώνιση των προβλημάτων (Hudson, 2000: 217). Σε αυτό το πλαίσιο, η βίαιη συμπεριφορά ενός μέλους της οικογένειας, για παράδειγμα, μπορεί να ιδωθεί ως ένα σύμπτωμα του συστήματος και, συνεπώς, ως κάτι για το οποίο ευθύνονται όλα τα μέλη της οικογένειας. Τα εν λόγω προβλήματα επιχειρήσαν να υπερβούν οι υποστηρικτές του δεύτερου κύματος των συστημικών θεωριών.

Γ. Το Δεύτερο Κύμα: Οικοσυστημικές Οπτικές

Τη δεκαετία του 1970, οι οικοσυστημικές προσεγγίσεις διαδέχτηκαν τη ΘΓΣ. Το μοντέλο ζωής (life model) της πρακτικής της κοινωνικής εργασίας των Germain και Gitterman και το οικοσυστημικό έργο της Carol Meyer, θεωρούνται δύο πολύ σημαντικά έργα, τα οποία σε μεγάλο βαθμό διαμόρφωσαν τις οικοσυστημικές οπτικές στην κοινωνική εργασία (Wakefield, 1996a, 1996b· Payne, 1997: 143· βλ. επίσης Kemp et al., 1997: 41). Στη συνέχεια επικεντρώναστε στο έργο των πρωτοπόρων αυτών κοινωνικών λειτουργών.

Οι οικοσυστημικές οπτικές ουσιαστικά ενσωματώνουν τη ΘΓΣ με την οικολογική οπτική και διευρύνουν την εστίαση αλλά και τη σύνδεση των συστημικών οπτικών με την πρακτική της κοινωνικής εργασίας με άτομα και οικογένειες (direct social work practice). Οι οικοσυστημικές οπτικές διατηρούν την έννοια της περιβαλλοντικής ολότητας (environmental wholeness) της ΘΓΣ, η οποία παραπέμπει στην αναγνώριση του γεγονότος ότι τα μέρη του συστήματος δεν μπορούν να είναι ποτέ τελείως ανεξάρτητα μεταξύ τους (Mattaini & Meyer, 2002: 6). Επίσης, αρκετοί από τους βιολογικούς όρους που χρησιμοποιούνταν στη ΘΓΣ παρέμειναν και στα οικοσυστημικά μοντέλα (Mattaini & Meyer, 2002: 11-13).

Οι θεωρητικοί της οικοσυστημικής προσέγγισης αξιοποιούν την οικολογία μεταφορικά ώστε να παροτρύνουν τους κοινωνικούς λειτουργούς να εσιιάσουν εντός και μεταξύ συστημάτων και να επιδιώξουν βιώσιμες –και όχι μόνο βραχύχρονες– αλλαγές (Kemp et al., 1997: 44· Mattaini & Meyer, 2002: 8). Με βάση την προαναφερθείσα μεταφορά, υποστηρίζουν ότι οι διαδικασίες της εκτίμησης και της παρέμβασης στην κοινωνική εργασία θα πρέπει να εσιιάζονται στις συναλλαγές μεταξύ «ατόμου:περιβάλλοντος» (person:environment) (Mattaini & Meyer, 2002: 6· βλ. επίσης Meyer, 1976: 129). Οι υποστηρικτές της οικοσυστημικής προσέγγισης χρησιμοποιούν τον διακριτό όρο «ατόμο:περιβάλλον» προκειμένου να «αποκαταστήσουν τη νοηματικά κατακερματισμένη σχέση» μεταξύ ατόμου και περιβάλλοντος (Germain & Gitterman, 1996: 1). Αντλώντας από την οικολογική μεταφορά, οι συναλλαγές ατόμου:περιβάλλοντος γίνονται αντιληπτές ως πολύπλοκες και μη γραμμικές. Αναγνωρίζοντας την πολυπλοκότητα αυτή, οι Germain και Gitterman (1996: 7) αποτρέπουν τους κοινωνικούς λειτουργούς να ψάχνουν για τις «αρχικές αιτίες» (original causes), ανεξάρτητα αν αυτές είναι ψυχολογικής ή κοινωνικής φύσης, και τους προτρέπουν να εσιιάζονται στην κατανόηση των συναλλαγών ατόμου:περιβάλλοντος και να παρεμβαίνουν σε αυτές με στόχο τη βελτίωσή τους.

Δεύτερον, η εν λόγω προσέγγιση ενθαρρύνει τους κοινωνικούς λειτουργούς να αναγνωρίζουν ότι τα προβλήματα προκύπτουν εξαιτίας «της ασυμβατότητας μεταξύ του περιβάλλοντος του ατόμου και των αναγκών, των δυνατοτήτων, των δικαιωμάτων και των προσδοκιών του» (Germain & Gitterman, 1996: 8). Αυτή η ασυμβατότητα μεταξύ του ατόμου και του περιβάλλοντός του ενδέχεται να προκύψει για

μια σειρά από λόγους, μεταξύ των οποίων είναι οι αναμενόμενες μεταβάσεις ζωής, όπως είναι η συνταξιοδότηση, αλλά και οι χρόνιοι περιβαλλοντικοί, στρεσογόνοι παράγοντες, όπως είναι η φτώχεια. Μεταγενέστερες εκδοχές της οικοσυστημικής οπτικής, σε μια προσπάθεια να ανταποκριθούν στην κριτική που είχε δεχτεί για τη μη συμπερίληψη ζητημάτων που άπτονται της δομικής ανισότητας, συμπεριέλαβαν στους παραπάνω λόγους τη δύναμη, την κοινωνική θέση και τη διαφορετικότητα του τρόπου ζωής (Germain & Gitterman, 1996).

Τρίτον, ο στόχος της παρέμβασής μας είναι να βελτιώσουμε τις προαναφερθείσες συναλλαγές προάγοντας την προσαρμογή μεταξύ του ατόμου και του περιβάλλοντός του. Σύμφωνα με τις Germain και Gitterman (1996: 5), «η οικολογική μεταφορά βοηθά το επάγγελμα να εμποδώσει τον στόχο της βοήθειας των ανθρώπων και τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που ευνοεί την ανάπτυξη, την υγεία και την εκπλήρωση στην καθημερινότητα των ανθρώπων». Οι υποστηρικτές της οικοσυστημικής προσέγγισης συχνά διατείνονται ότι αυτό που διακρίνει την κοινωνική εργασία από άλλα επαγγέλματα, όπως η ψυχιατρική και η ψυχολογία, είναι κυρίως η εστίασή μας στην ενίσχυση των συστημικών συναλλαγών και όχι τόσο η βελτίωση της λειτουργίας των επιμέρους συστημάτων.

Όπως και στην περίπτωση της θεωρίας των γενικών συστημάτων, η οικοσυστημική οπτική προσφέρει μεν ένα γενικό πλαίσιο οδηγιών για την εκτίμηση και τη διεξαγωγή παρεμβάσεων, ωστόσο δεν προτείνει συγκεκριμένες μεθόδους παρέμβασης (Germain & Gitterman, 1996: 45· Mattaini & Meyer, 2002: 18). Η οικοσυστημική οπτική επιδίωξε κυρίως να δώσει τη δυνατότητα στους κοινωνικούς λειτουργούς να αναγνωρίσουν την πολυπλοκότητα και να αποφύγουν τον αναγωγισμό (reductionism) κατά τις διαδικασίες της εκτίμησης και παρέμβασης.

1. Το μοντέλο ζωής της πρακτικής της κοινωνικής εργασίας

Εδώ, συζητούνται οι εφαρμογές των οικοσυστημικών οπτικών αξιοποιώντας το «μοντέλο ζωής της πρακτικής της κοινωνικής εργασίας» (the life model of social work practice) των Carel Germain και Alex Gitterman (1996). Το μοντέλο ζωής διακρίνεται σε τρία στάδια: αρχικό (initial), συνεχιζόμενο (ongoing) και τελικό (ending) στάδιο. Στη συνέχεια συζητείται καθεμία από τις φάσεις αυτές έχοντας ως σημείο αναφοράς την παρακάτω περίπτωση.

Μελέτη περίπτωσης Tracy

Υπέθεσε ότι εργάζεσαι ως κοινωνικός λειτουργός σε μια υπηρεσία οικογενειακής υποστήριξης (family support service). Ο κοινωνικός λειτουργός του κέντρου κράτησης ανηλίκων (juvenile detention centre) σου έχει παραπέμψει την Tracy προκειμένου να την υποστηρίξεις εστιάζοντας κυρίως στην επικείμενη γέννηση του πρώτου της παιδιού. Η Tracy είναι 17 χρόνων και βρίσκεται στον έβδομο μήνα της εγκυμοσύνης της. Από την ηλικία των 14 έχει περάσει μεγάλα χρονικά διαστήματα σε κέντρα κράτησης ανηλίκων για μια σειρά κλοπών, ενώ πρόσφατα αποφυλακίστηκε από ένα τέτοιο κέντρο.

Η Tracy είναι αγγλικής καταγωγής, ενώ ο πρώην σύντροφός της και πατέρας του αγέννητου παιδιού της είναι από την Ινδία. Η Tracy δεν σκέφτεται να του δώσει ενεργό ρόλο σε ό,τι αφορά την ανατροφή του παιδιού, ενώ η οικογένειά του δεν γνωρίζει τίποτα για την εγκυμοσύνη της Tracy. Η ίδια έχει μια δύσκολη σχέση με τους γονείς της. Όταν ήταν μικρή, είχε τοποθετηθεί σε ανάδοχη οικογένεια εξαιτίας του αλκοολισμού των γονιών της. Η Tracy δεν έχει καμία επικοινωνία με την ανάδοχη οικογένειά της. Δηλώνει ότι έχει κακοποιηθεί σεξουαλικά από τον θετό της πατέρα και δεν επιθυμεί να έχει καμία σχέση με αυτή την οικογένεια. Με εξαίρεση τις περιόδους που ήταν υπό κράτηση, η Tracy είναι άστεγη από την ηλικία των 14 ετών.

Η αδερφή της Tracy, η Leanne, της προσέφερε έναν χώρο για να μείνει για όσο διάστημα το χρειάζεται. Η Leanne είναι 24 χρόνων και έχει δύο παιδιά (6 και 3 ετών). Η Tracy είναι πολύ χαρούμενη με την προσφορά της Leanne και σου λέει ότι πάντα είχε μια πολύ καλή σχέση με την αδερφή της. Από τον φάκελο της παραπομπής της από την κρατική υπηρεσία μαθαίνεις ότι η Tracy θέλει να γυρίσει στο σχολείο. Όσο βρισκόταν υπό κράτηση έκανε μια σημαντική προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση και τώρα θέλει να ολοκληρώσει τη σχολική της φοίτηση. Στον ίδιο φάκελο διαβάζεις ότι οι κρατικές αρχές προγραμματίζουν να παρακολουθήσουν στενά την πορεία του μεγαλώματος του παιδιού της, δεδομένου ότι ανησυχούν για την ικανότητα της ίδιας να μεγαλώσει ένα παιδί. Η ανησυχία των αρχών σχετίζεται τόσο με το βεβαρυμένο οικογενειακό της ιστορικό όσο και με τη χρήση ναρκωτικών και αλκοόλ που κάνει η ίδια. Όταν η Tracy ήταν 14 ετών συμμετείχε σε θεραπευτικό πρόγραμμα εξαιτίας της υπερβολικής κατανάλωσης αλκοόλ, ενώ η ίδια έχει παραδεχτεί ότι κατά καιρούς κάνει χρήση ηρωίνης. Εντούτοις, η Tracy επιμένει ότι κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης δεν έχει κάνει ποτέ χρήση ναρκωτικών ουσιών, ενώ καταναλώνει μόνο μια περιορισμένη ποσότητα αλκοόλ.

Αρχική φάση: το ξεκίνημα

Ο βασικός σκοπός της αρχικής φάσης για τον κοινωνικό λειτουργό και τον χρήστη της υπηρεσίας είναι να ξεκινήσουν μια ενεργό συνεργασία που θεμελιώνεται στην «αμοιβαιότητα και την ανταλλαγή» (Germain & Gitterman, 1996: 94). Στην

εν λόγω συνεργασία αναγνωρίζονται οι διαφορετικές γνώσεις και δεξιότητες του κοινωνικού λειτουργού και του χρήστη της υπηρεσίας: «Ο κοινωνικός λειτουργός φέρνει στη θεραπευτική συνάντηση τις επαγγελματικές του γνώσεις και δεξιότητες. Ο απευθυνόμενος φέρνει τις καταστάσεις που αντιμετωπίζει στη ζωή του και την εμπειρική γνώση που έχει αποκτήσει από τα ζητήματα που απασχολούν τη ζωή του» (Germain & Gitterman, 1996: 94). Για την επίτευξη του προαναφερθέντος σκοπού θα πρέπει καταρχάς να επιδείξουμε ενσυναίσθηση. Συνεπώς, στην προκειμένη περίπτωση, θα πρέπει να στοχεύσουμε στο να αποσαφηνίσουμε πώς η Tracy βλέπει την κατάστασή της και συγκεκριμένα τι θα ήθελε να πετύχει μέσα από τη συνεργασία μαζί μας. Θα πρέπει επίσης να αποσαφηνίσουμε τον ρόλο μας, συμπεριλαμβανομένων των όποιων υποχρεώσεων και περιορισμών επιβάλλει η υπηρεσία μας ή ενδεχομένως οι κρατικές αρχές.

Δεύτερον, σε αυτή την πρώτη φάση, ο κοινωνικός λειτουργός και ο χρήστης της υπηρεσίας εργάζονται από κοινού για να προσδιορίσουν και –όπου είναι απαραίτητο– να ιεραρχήσουν τους «στρεσογόνους παράγοντες της ζωής» (life stressors) του δεύτερου. Σύμφωνα με τις Germain και Gitterman (1996: 60), ως στρεσογόνος παράγοντας ζωής θεωρείται ένα γεγονός ή μια μετάβαση που οδηγεί σε κακή προσαρμογή στη συμβατότητα του ατόμου: περιβάλλοντος. Μαζί με την Tracy θα αναγνωρίσουμε τα δυνατά σημεία και τις ικανότητές της, όπως και τους στρεσογόνους παράγοντες της ζωής της.

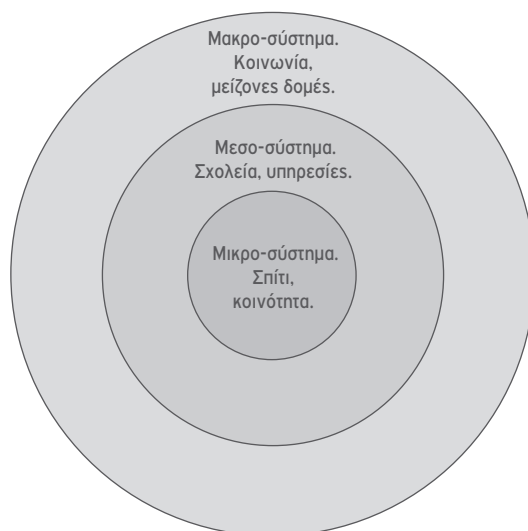
Συνεχιζόμενη φάση: δουλεύοντας για την επίτευξη στόχων

Ο βασικός μας στόχος σε αυτή τη φάση είναι να προαγάγουμε την προσαρμογή στη σχέση ατόμου: περιβάλλοντος, έτσι ώστε να μεγιστοποιήσουμε την ευημερία της Tracy και του παιδιού της (Germain & Gitterman, 1996: 8). Η δράση μας σε αυτή τη φάση ουσιαστικά θεμελιώνεται στην οικολογική εκτίμηση (ecological assessment). Οι βασικές δεξιότητες που αξιοποιούμε είναι: η αποσαφήνιση στόχων, η διευκόλυνση/υποβοήθηση (facilitation), ο συντονισμός και η ατομική και συστημική συνηγορία/προάσπιση (Germain & Gitterman, 1996). Κατά τη διεξαγωγή της οικολογικής εκτίμησης, ο κοινωνικός λειτουργός και ο χρήστης της υπηρεσίας εργάζονται από κοινού για τη συλλογή πληροφοριών σχετικά με τα πολλαπλά συστήματα που υπάρχουν στη ζωή του δεύτερου και αναλύουν την επίδραση που έχουν στην κατάσταση που αντιμετωπίζει.

Πολλοί θεωρητικοί της οικοσυστημικής οπτικής χρησιμοποιούν τον οικολογικό χάρτη (ecomap) στη διαδικασία της εκτίμησης (βλ. Meyer, 1993· Mattaini & Meyer, 2002). Ο οικολογικός χάρτης είναι «ένα γραφικό σύστημα αποτύπωσης και εξέτασης του συνόλου των σχετιζόμενων στοιχείων της περίπτωσης, τα όρια του οποίου προσδιορίζουν το σύστημα της συγκεκριμένης περίπτωσης που βρίσκεται στο επίκεντρο της εστίασης του επαγγελματία» (Mattaini & Meyer, 2002: 4). Η εν λόγω αποτύπωση μας βοηθά να διακρίνουμε την πολυπλοκότητα της κατάστασης που αντιμετωπίζει ο χρήστης της υπηρεσίας με έναν πιο αποτελεσματικό τρόπο, σε

σχέση με αυτόν που προσφέρει η λεκτική περιγραφή της (Meyer, 1993, κεφ. 6). Επιπροσθέτως, η αξιοποίηση του οικολογικού χάρτη δυνητικά ευνοεί την ενεργό συμμετοχή του απευθυνόμενου στη διαδικασία της εκτίμησης.

Υπάρχουν αρκετοί τρόποι για τη δημιουργία του οικολογικού χάρτη (βλ. Meyer, 1993). Πολλοί μελετητές της κοινωνικής εργασίας αξιοποιούν την προσέγγιση του Brofenbrenner, στην οποία μια σειρά ομόκεντρων κύκλων αποτυπώνει τα διαφορετικά επίπεδα του συστήματος (Σχήμα 6.2). Σε αυτό το μοντέλο, το μικροσύστημα (microsystem) αναφέρεται στα ανεπίσημα συστήματα (informal systems), όπως το σπίτι, η οικογένεια και η τοπική κοινότητα. Το μεσο-σύστημα (mesosystem) αναφέρεται στα επίσημα συστήματα (formal systems), τα οποία έχουν έναν άμεσο αντίκτυπο στη ζωή του χρήστη της υπηρεσίας, όπως το σχολείο και οι κοινωνικές υπηρεσίες, ενώ το μακρο-σύστημα (macrosystem) αναφέρεται στην ευρύτερη κοινωνία και στις αντίστοιχα μεγάλες κοινωνικές δομές, όπως είναι το κράτος, οι επιχειρήσεις κ.ά.

ΣΧΗΜΑ 6.2. Ο οικολογικός χάρτης

Αξιοποιώντας τον οικολογικό χάρτη, θα εκτιμήσουμε τις επιπτώσεις των διαφορετικών συστημάτων στην κατάσταση της Tracy και, έχοντας αυτή την εκτίμηση ως βάση, θα αναπτύξουμε ένα πλάνο δράσης προσανατολισμένο σε καθένα από αυτά τα συστήματα, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 6.1.

Πέρα από τον πρωταρχικό στόχο της ενίσχυσης της συμβατότητας μεταξύ ατόμου-περιβάλλοντος, ένας από τους βασικούς μας στόχους σε αυτή τη φάση είναι να ενισχύσουμε και να ισχυροποιήσουμε τις «ικανότητες προσαρμογής και επίλυσης προβλημάτων» του χρήστη της υπηρεσίας και να επιδιώξουμε την επαύ-

ξηση της προσαρμοστικότητας του περιβάλλοντος (Germain & Gitterman, 1996: 50). Συνεπώς, ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού είναι να προωθήσει αλλαγές στο μικρο-, μέσο- και μακρο- επίπεδο. Οι Germain και Gitterman (1996: 50) υποστηρίζουν ότι ο κοινωνικός λειτουργός ενισχύει τις ικανότητες του χρήστη της υπηρεσίας διαμέσου των «μεθόδων της ενεργοποίησης, της διερεύνησης, της κινητοποίησης, της καθοδήγησης και της διευκόλυνσης». Στην περίπτωση της Tracy, ένας από τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαμε να ενισχύσουμε τις ικανότητές της είναι να αναγνωρίσουμε τα δυνατά σημεία που ήδη έχει. Για παράδειγμα, μπορούμε να αναγνωρίσουμε τις ικανότητες που έχει επιδείξει έχοντας επιβιώσει από την εμπειρία της κακοποίησης, αλλά και της διαβίωσής της στον δρόμο. Επίσης, σε ό,τι αφορά την καθοδήγηση, θα μπορούσαμε να βοηθήσουμε την Tracy να βρει τρόπους για να καλύψει τις διαπιστωμένες ανάγκες της, όπως η προγεννητική φροντίδα.

Υπό την οικοσυστημική οπτική, θα προσπαθήσουμε να αναπτύξουμε μια υποστηρικτική κοινότητα για την Tracy. Η υποστήριξη της κοινότητας θα τη βοηθήσει να διατηρήσει έναν βαθμό αυτονομίας, τόσο από τις βοήθειες που θα λάβει από συγκεκριμένα πρόσωπα, όπως η αδερφή της, όσο και από τις υπηρεσίες υγείας και πρόνοιας, οι οποίες έχουν επηρεάσει καθοριστικά τη ζωή της. Στο μικρο-επίπεδο, μπορούμε να διασυνδέουμε την Tracy με ομότιμους, όπως, για παράδειγμα, άλλες νεαρές μητέρες ή άλλες νέες και νέους που φοιτούν σε σχολεία δεύτερης ευκαιρίας. Στην περίπτωση που τα εν λόγω δίκτυα απουσιάζουν από τη συγκεκριμένη κοινότητα, θα μπορούσαμε να αναλάβουμε ενεργό ρόλο προκειμένου να τα δημιουργήσουμε από κοινού με την Tracy.

Σε ένα θεσμικό επίπεδο, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε την επιθυμία της Tracy να επιστρέψει στο σχολείο διευκολύνοντας την πρόσβασή της σε σχολικές δομές. Εντούτοις, στην περίπτωση όπου οι υπάρχουσες εκπαιδευτικές δομές δεν προσφέρουν το απαιτούμενο υποστηρικτικό περιβάλλον, ενδεχομένως θα πρέπει να συνηγορήσουμε στους τοπικούς φορείς, όπως και σε ένα ευρύτερο θεσμικό επίπεδο, για την αναγκαιότητα διευκόλυνσης της πρόσβασης της Tracy, όπως και άλλων νέων που αντιμετωπίζουν παρεμφερή προβλήματα, στην εκπαίδευση.

Είναι εξαιρετικά σημαντικό οι κοινωνικοί λειτουργοί να αναγνωρίζουν και, κυρίως, να ανταποκρίνονται στην ανάγκη για αλλαγή πολιτικής. Σύμφωνα με τις Germain και Gitterman (1996: 53):

Οι κοινωνικοί λειτουργοί και οι πελάτες τους θα πρέπει να επιδιώκουν να επηρεάσουν τις πρακτικές των οργανισμών, τη νομοθεσία και τις ρυθμίσεις που ισχύουν σε τοπικό περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, προασπίζοντας την κοινωνική δικαιοσύνη. Οι μέθοδοι επηρεασμού περιλαμβάνουν δεξιότητες, όπως η ανάπτυξη συμμαχιών (coalition-building), η τοποθέτηση (positioning), η άσκηση πολιτικής πίεσης (lobbying) και η κατάθεση μαρτυρίας (testifying).

Επίπεδο συστήματος	Δυνατά σημεία και προβλήματα	Δράση	Μέθοδοι
Μικρο-σύστημα – σπίτι και οικογένεια	Έχει καλή σχέση με τη μεγαλύτερη αδερφή της, τη Leanne. Είναι αποξενωμένη από τους γονείς της. Ωστόσο, θα ήθελε το παιδί της να έχει επαφή μαζί τους. Η Tracy έχει δηλώσει ότι έχει βιώσει σεξουαλική κακοποίηση από έναν θετό πατέρα στην ηλικία των 10-12.	Ισχυροποίηση του δεσμού με την αδερφή της. Αντιμετώπιση της αποξένωσης με την πατρική της οικογένεια. Συζήτηση με την Tracy σχετικά με τον αντίκτυπο της κακοποίησης στην ίδια και διερεύνηση των υφιστάμενων επιλογών τόσο σε ό,τι αφορά τη νομική διάσταση του θέματος όσο και σε ό,τι αφορά τη διαχείριση του τραύματος.	Κοινωνική εργασία κατά περίπτωση, δεξιώτες υποστήριξης της οικογένειας, γνώση των διαθέσιμων υποστηρικτικών υπηρεσιών. Εξέταση την πιθανότητα συνάντησης με όλη την οικογένεια προκειμένου να εργαστείτε για τη βελτίωση των μεταξύ τους σχέσεων. Εξέταση την περίπτωση της παραπομπής για σεξουαλική επίθεση και της συμβουλευτικής για την αντιμετώπιση του τραύματος.
Μικρο-σύστημα – κοινότητα και γειτονιά	Η Tracy έχει πρόσφατα αφεθεί ελεύθερη μετά από μια μεγάλη περίοδο παραμονής σε κάτοψιμα κράτησης ανηλίκων. Έχει χωρίσει με τον σύντροφό της και πέραν της αδερφής της δεν έχει καμία άλλη υποστήριξη. Σε λίγο καιρό αναμένεται να γεννήσει και θα ήταν βοηθητικό για την ίδια να αποκτήσει σχέσεις με άλλους νεαρούς γονείς.	Αντιμετώπιση της αποξένωσής της από ομότιμους. Αντιμετώπιση της περιωριοποίησής της από την τοπική κοινότητα.	Διασύνδεση με δίκτυο ομότιμων και βελτίωση των κοινωνικών της δεξιοτήτων. Διασύνδεση με υποστηρικτικές υπηρεσίες στην κοινότητα και ειδικά αυτές που αναμένεται να την υποστηρίξουν στη μετάβασή της στη γονεϊκότητα (π.χ. σχολές γονέων κ.ά.).
Μεσο-σύστημα – εκπαιδευτικές δομές	Η Tracy έχει μείνει αρκετά πίσω σε ό,τι αφορά τη σχολική της πρόοδο. Ωστόσο, όταν της δόθηκε η ευκαιρία, έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον για μάθηση και τις αντίστοιχες δυνατότητες.	Στήριξη της Tracy να συνεχίσει το σχολείο.	Διεκόλυσε την πρόσβασή της σε εκπαιδευτικές ευκαιρίες. Αντιμετώπιση πιθανών εμποδίων, τα οποία ενδέχεται να την αποτρέψουν να συνεχίσει το σχολείο, όπως π.χ. η απουσία υπηρεσιών φροντίδας παιδιού.
Μακρο-σύστημα – αλλαγές σε επίπεδο πολιτικής	Η κρατική πολιτική δεν δίνει την απαιτούμενη υποστήριξη στους νέους γονείς σε ό,τι αφορά τη γονεϊκότητα, αλλά και προκειμένου να αποκτήσουν μεγαλύτερη πρόσβαση σε εκπαιδευτικές και επαγγελματικές ευκαιρίες.	Αντιμετώπιση των σδικιών που υφίστανται οι νέοι άνθρωποι σε ανάδοχη φροντίδα.	Αξιοποίησε τα ευρήματα σχετικών ερευνών και τις εξελίξεις που έχουν σημειωθεί σε επίπεδο πολιτικής σχετικά με τις υποστηρικτικές υπηρεσίες, το εκπαιδευτικό σύστημα, το σύστημα φροντίδας παιδιού και τα εναλλακτικά συστήματα φροντίδας, για να προωθηθεί αλλαγές σε επίπεδο πολιτικής. Διασύνδεσε την Tracy με δίκτυα ομότιμων και ομάδες συνηγορίας, στα οποία μπορεί να εργαστεί συλλογικά με άλλους για να αντιμετωπίσει τις αδικίες που υφίσταται.

Πίνακας 6.1. Πλάνο οικοσυστημικής παρέμβασης για την Tracy

Η περίπτωση της Tracy όντως μας παραπέμπει σε πολλά ζητήματα που σχετίζονται με τις υφιστάμενες πολιτικές. Πέρα από το ζήτημα της υποστήριξης των νέων ανθρώπων, που θέλουν να έχουν μια δεύτερη ευκαιρία για να συνεχίσουν το σχολείο, υπάρχουν και άλλα ζητήματα τα οποία παραπέμπουν στον Γολγοθά που περνούν οι νέοι άνθρωποι, και ειδικά όσοι έχουν υποστεί κακοποίηση όντας σε ανάδοχη φροντίδα. Όπως και αυτό της έγκαιρης παρέμβασης, αλλά και της αναγκαιότητας ύπαρξης ενός υποστηρικτικού συστήματος υπηρεσιών για νέους γονείς.

Τρίτη φάση: η τελική φάση

Ο καλά σχεδιασμένος τρόπος ολοκλήρωσης της παρέμβασης αποτελεί ένα απαραίτητο συστατικό στοιχείο της συστημικής προσέγγισης (Germain & Gitterman, 1996: 56). Στους πρακτικούς τρόπους που θα μπορούσαμε να αξιοποιήσουμε για να προετοιμάσουμε την Tracy για την τελική φάση της συνεργασίας μας περιλαμβάνεται η συζήτηση σχετικά με τη διάρκεια αυτής ήδη από το ξεκίνημά της, καθώς και η τακτική αναφορά μας στην τελική φάση καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας παρέμβασης. Οι Germain και Gitterman (1996: 59) τονίζουν ότι ο κοινωνικός λειτουργός και ο χρήστης της υπηρεσίας θα πρέπει να συζητήσουν τις πρακτικές επιπτώσεις του τερματισμού της σχέσης τους καθώς και τις συναισθηματικές τους αντιδράσεις σε σχέση με αυτό το γεγονός. Σε αρμονία με την έμφαση των οικοσυστημικών οπτικών στην ολοκληρωμένη προσφορά υπηρεσιών, θα πρέπει να επιδιώξουμε την εμπλοκή της Tracy στην αξιολόγηση της δουλειάς που κάναμε μαζί. Θα πρέπει επίσης να διασφαλίσουμε ότι έχει γίνει ο σχετικός προγραμματισμός έτσι ώστε η ίδια να έχει πρόσβαση στην κατάλληλη υποστήριξη μετά τη λήξη της δικής μας συνεργασίας.

Δ. Το Τρίτο Κύμα: Θεωρίες Πολύπλοκων Συστημάτων

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, στο πεδίο της κοινωνικής εργασίας έχει κερδίσει έδαφος ένα τρίτο κύμα συστημικών θεωριών. Οι θεωρίες αυτές είναι γνωστές ως «πολύπλοκα συστήματα» (complex systems) ή «θεωρίες πολυπλοκότητας» (complexity theories) που αρχικά ξεκίνησαν από τα γνωστικά πεδία των μαθηματικών, της φυσικής και της μηχανολογίας (Bolland & Atherton, 1999· βλ. επίσης Capra, 1996). Επίσης, μια άλλη θεωρία σχετική με τις θεωρίες πολυπλοκότητας είναι η θεωρία του χάους (βλ. Doll & Trueit, 2010). Αντλώντας από το έργο του Byrne (1998), οι Stevens και Cox (2008: 1322) τονίζουν ότι ο όρος «θεωρίες πολυπλοκότητας» περιγράφει πολύπλοκα προσαρμοστικά συστήματα, τα οποία παραπέμπουν στο πεδίο που βρίσκεται μεταξύ «μιας γραμμικά προσδιορισμένης τάξης και του απροσδιόριστου χάους». Οι υποστηρικτές των θεωριών της πολυπλοκότητας υποστηρίζουν ότι τα ανοιχτά συστήματα είναι δυναμικά και χαρακτηρίζονται από διαδικασίες μη γραμμικής αλλαγής (Doll & Trueit, 2010).

Τις τελευταίες δεκαετίες, οι εν λόγω θεωρίες επηρεάζουν ολοένα και περισσότερο μια σειρά από πεδία, όπως η τεχνολογία της πληροφορίας, οι επιχειρήσεις, η διοίκηση, οι επιστήμες υγείας, οι κοινωνικές και οι ανθρωπιστικές επιστήμες (Doll & Trueit, 2010). Ο Colin Peile, ένας Αυστραλός μελετητής της κοινωνικής εργασίας, ήταν ένας από τους πρώτους υποστηρικτές των πολύπλοκων συστημάτων στην κοινωνική εργασία, όπως άλλωστε αποτυπώνεται και στο έργο του για το δημιουργικό παράδειγμα (creative paradigm) (βλ. Peile, 1998, 1993, 1994). Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές της επόμενης δεκαετίας, πολλοί άλλοι συγγραφείς επίσης υποστήριξαν την εισαγωγή των θεωριών των πολύπλοκων συστημάτων στην κοινωνική εργασία (βλ. Warren et al., 1998· Bolland & Atherton, 1999· Hudson, 2000).

Μολονότι το τρίτο κύμα της συστημικής θεωρίας δεν συνιστά –τουλάχιστον όχι ακόμη– ένα νέο παράδειγμα, όπως προέβλεψε ο Hudson (2000), υπάρχει μια συνεχής πρόοδος στις εφαρμογές των θεωριών των πολύπλοκων συστημάτων στην κοινωνική εργασία (βλ. Wolf-Branigin et al., 2007· Stevens & Cox, 2008· Wolf-Branigin, 2009· Green & McDermott, 2010· Jones, 2010· Doll & Trueit, 2010). Πολλοί θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι οι θεωρίες της πολυπλοκότητας προσφέρουν έναν τρόπο έκφρασης της διαισθητικής γνώσης που κατέχουν οι περισσότεροι κοινωνικοί λειτουργοί σχετικά με τον απρόβλεπτο χαρακτήρα και τη μη γραμμική πορεία της διαδικασίας αλλαγής (βλ. Warren et al., 1998· Bolland & Atherton, 1999). Οι ίδιοι υποστηρίζουν επίσης ότι οι θέσεις των πολύπλοκων συστημάτων εμπλουτίζουν τις υπάρχουσες απόψεις σχετικά με τις συστημικές θεωρίες στην κοινωνική εργασία (βλ. Hudson, 2000· Stevens & Cox, 2008).

Ως πολύπλοκο σύστημα θεωρείται ένα σύστημα στο οποίο η συμπεριφορά του υπερβαίνει το άθροισμα των επιμέρους μερών του. Ο Darley (1994: 1) υποστηρίζει πως:

Το βασικό χαρακτηριστικό ενός πολύπλοκου συστήματος είναι ότι κάποιες από τις καθολικές συμπεριφορές του, οι οποίες είναι το αποτέλεσμα των αλληλεπιδράσεων μεταξύ ενός μεγάλου αριθμού σχετικά απλών μερών, δεν μπορούν να προβλεφθούν απλά και μόνο από τους κανόνες που διέπουν τις εν λόγω αλληλεπιδράσεις.

Οι ερευνητές των πολύπλοκων συστημάτων αξιοποιούν επαγωγικές προσεγγίσεις για να κατανοήσουν πώς τοπικά φαινόμενα, συμπεριλαμβανομένων των απλών αλληλεπιδράσεων, συνεισφέρουν στη δημιουργία μεγαλύτερων πολύπλοκων συστημάτων. Τα πολύπλοκα συστήματα έχουν πολλά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τα οποία εξετάζουμε στη συνέχεια.

Καταρχάς, τα πολύπλοκα συστήματα χαρακτηρίζονται από μη γραμμικότητα (nonlinearity). Μια γραμμική σχέση παραπέμπει σε μια σταθερή σχέση μεταξύ δύο μεταβλητών. Για παράδειγμα, εάν σε μια περιοχή αυξάνεται ο δείκτης της ανεργίας,

υπάρχει μια αναλογική αύξηση στον δείκτη της εγκληματικότητας. Αντίθετα, στις μη γραμμικές σχέσεις, η αλλαγή σε μια μεταβλητή ή σε μια ομάδα μεταβλητών συνδέεται με μια δυσανάλογη αλλαγή μιας άλλης ή μιας ομάδας μεταβλητών. Για παράδειγμα, καθώς αυξάνεται ο δείκτης ανεργίας σε μια περιοχή, υπάρχει μια απότομη και δυσανάλογη αύξηση του δείκτη της εγκληματικότητας. Η ρήση «το άχυρο που έσπασε την πλάτη της καμήλας» (the straw that broke the camel's back) ενδεχομένως αποτυπώνει την εικόνα της δυσανάλογης σχέσης μεταξύ ενός γεγονότος και ενός αποτελέσματος, από την άποψη ότι το αποτέλεσμα στην πραγματικότητα προκύπτει από την προηγούμενη συσσώρευση γεγονότων και όχι από το ίδιο το τελικό γεγονός (Hudson, 2000: 220).

Δεύτερον, ενώ οι θεωρητικοί των γενικών συστημάτων ισχυρίζονται ότι, κατά κανόνα, τα κοινωνικά συστήματα είναι σταθερά, οι θεωρητικοί της πολυπλοκότητας υποστηρίζουν ότι η αλλαγή είναι ένα συνηθισμένο χαρακτηριστικό των πολύπλοκων κοινωνικών συστημάτων (Warren et al., 1998: 364-5). Οι μηχανισμοί ανατροφοδότησης συνεισφέρουν στην προοδευτικά αυξημένη πολυπλοκότητα των συστημάτων αυτών (Capra, 1996: 123). Πιο συγκεκριμένα, η πολυπλοκότητα των σχέσεων εντός των συστημάτων ενισχύεται από την «επαναλαμβανόμενη αυτο-ενισχυόμενη ανατροφοδότηση» (repeatedly self-reinforcing feedback) (Capra, 1996: 123) – έννοια παρόμοια με αυτή της θετικής ανατροφοδότησης της θεωρίας των γενικών συστημάτων. Στα μη γραμμικά συστήματα συγκεκριμένα γεγονότα ή εμπειρίες ενδέχεται να οδηγήσουν στο «φαινόμενο της χιονοστιβάδας» (snowball effect), το οποίο πρακτικά σημαίνει ότι υπάρχει μια επανάληψη των συνεπειών του γεγονότος ή της εμπειρίας που οδηγεί σε δυσανάλογες συνέπειες στη ζωή του ατόμου, της ομάδας, της οικογένειας ή της κοινότητας. Για παράδειγμα, κάποιοι φορείς ιδρυματικής φροντίδας ενδέχεται να επιδεινώνουν, παρά να μετριάζουν, τη δυστυχία και την ασθένεια κάποιου, μέσω της επαναλαμβανόμενης ενίσχυσης του «ρόλου του αρρώστου» (sick role) έως του σημείου όπου το άτομο γίνεται ο ρόλος (βλ. Goffman, 1991). Και εδώ, κοινές εκφράσεις, όπως «τον έχει πάρει ο κατήφορος» (downhill slide) ή αντίθετα «πηγαίνει από το καλό στο καλύτερο» (going from strength to strength), αποτυπώνουν κάτι από το νόημα της έννοιας «επαναλαμβανόμενη αυτο-ενισχυόμενη ανατροφοδότηση».

Τρίτον, τα πολύπλοκα συστήματα χαρακτηρίζονται από υπερβολική ευαισθησία στις αρχικές συνθήκες. Αυτό σημαίνει ότι κάποιες μικρές αλλαγές στις αρχικές φάσεις ανάπτυξης του συστήματος μπορούν να οδηγήσουν σε βαθιές και πολύπλοκες αλλαγές στο σύστημα, όπως το «φαινόμενο της πεταλούδας» (butterfly effect) – αυτή η μεταφορά χρησιμοποιείται εξαιτίας του «μυσο-αστείου ισχυρισμού ότι το πέταγμα μιας πεταλούδας στο Πεκίνο σήμερα, μπορεί να προκαλέσει μια καταιγίδα στη Νέα Υόρκη τον επόμενο μήνα» (Capra, 1996: 132). Το φαινόμενο της πεταλούδας παραπέμπει στην παγκοσμιοποίηση, όπου οι αλλαγές σε ένα μέρος του πλανήτη δύνανται να έχουν άμεσες και σημαντικές συνέπειες σε άλλα. Αντιστοίχως, κάποιες φορές στην πρακτική της κοινωνικής εργασίας, μια βραχύχρονη, αλλά έγκαιρη παρέμβαση μπο-

ρεί να έχει δυσανάλογα θετικές συνέπειες στην ικανότητα του χρήστη της υπηρεσίας να πετύχει τους στόχους που έχει θέσει. Εξάλλου, η πεποίθηση ότι μια βραχύχρονη παρέμβαση μπορεί να έχει σημαντικά αποτελέσματα, συναντάται σε αρκετά μοντέλα παρέμβασης, όπως αυτό της επίλυσης προβλημάτων (problem solving) και της εστιασμένης στη λύση θεραπείας (solution focused therapy).

Τέταρτον, τα πολύπλοκα συστήματα χαρακτηρίζονται από αντίστοιχα πολύπλοκη –και όχι τυχαία– συμπεριφορά. Οι Warren et al. (1998: 363) περιγράφουν την εν λόγω συνθήκη ως «ντετερμινιστικό χάος» (deterministic chaos). Θα πρέπει να τονιστεί ότι οι θεωρίες της πολυπλοκότητας, όπως και του χάους, δεν υποστηρίζουν ότι ο «πραγματικός κόσμος» (real world) συνίσταται από τυχαία απρόβλεπτα γεγονότα, αλλά ότι η συμπεριφορά των πολύπλοκων συστημάτων υποδεικνύει «ένα βαθύτερο επίπεδο διαμορφωμένης τάξης» (Capra, 1996: 122), σε σχέση με αυτό που προτείνουν τα «γραμμικά μοντέλα αιτίας και αποτελέσματος, τα οποία είναι ιδιαίτερα οικεία στους κοινωνικούς επιστήμονες» (Warren et al., 1998: 358). Για παράδειγμα, σε μια συζήτηση σχετικά με τις μειονεκτούσες περιοχές, γνωρίζουμε ότι οι επιλογές που κάνουν οι γονείς (ή αναγκάζονται να κάνουν) σχετικά με τον τόπο διαμονής τους μπορεί να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στη σχολική πρόοδο των παιδιών τους. Ωστόσο, οι επιπτώσεις αυτές μπορεί να είναι πολύπλοκες. Άλλωστε, αρκετές μελέτες δείχνουν ότι παιδιά από περιοχές με μεικτά εισοδήματα τα πηγαίνουν καλύτερα από παιδιά που διαβιούν σε ομοιογενείς από πλευράς εισοδήματος περιοχές (είτε υψηλά είτε χαμηλά) (Carpiano et al., 2009). Η θεωρία των πολύπλοκων συστημάτων αναγνωρίζει ότι οποιοδήποτε «αποτέλεσμα», όπως η ευημερία των παιδιών, στο συγκεκριμένο παράδειγμα, καθορίζεται από την αλληλεπίδραση πολλών παραγόντων, που αφορούν το διαπροσωπικό, κοινοτικό και δομικό πλαίσιο (Mainzer, 1996: 279-80). Εν γένει, οι θεωρητικοί της πολυπλοκότητας δεν αντιλαμβάνονται τους ανθρώπους ούτε ως θύματα του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο ζουν, αλλά ούτε και ως τελείως ελεύθερα δρώντα υποκείμενα (agent). Αντίθετα, εστιάζονται στην πολύπλοκη αλληλεπίδραση μεταξύ του ατόμου και του περιβάλλοντός του (Wolf-Branigin, 2009· Doll & Trueit, 2010).

Τέλος, η έννοια της «φάσης αλλαγής» (phase change), που αξιοποιείται στις θεωρίες των πολύπλοκων συστημάτων, είναι ιδιαίτερα οικεία στους κοινωνικούς λειτουργούς και ειδικά σε όσους δρουν σε πλαίσια κοινοτικής ανάπτυξης. Η «φάση αλλαγής» αναφέρεται σε εκείνο το χρονικό σημείο κατά το οποίο το σύστημα αλλάζει από το ένα μοτίβο πολυπλοκότητας σε ένα άλλο (βλ. Mainzer, 1996: 10). Οι Warren et al. (1998: 364) επισημαίνουν ότι τα ανθρώπινα συστήματα μπορούν να αλλάξουν πολύ γρήγορα από μια μορφή οργάνωσης σε μια άλλη. Για παράδειγμα, στις κοινότητες που βρίσκονται σε μια διαδικασία αστικής υποβάθμισης ή αναβάθμισης, υπάρχουν κρίσιμες περίοδοι στις οποίες προκύπτει η φάση αλλαγής. Πρόκειται για περιόδους κατά τις οποίες οι δείκτες ποιότητας της ζωής της κοινότητας, όπως είναι, για παράδειγμα, ο δείκτης της εγκληματικότητας και ο δείκτης του εθελοντισμού, στην πραγματικότητα περιγράφουν ένα ποιοτικά (είτε θετικά είτε αρνητικά)

διαφορετικό μέρος. Όταν κατανοούμε τη διαδικασία της φάσης αλλαγής, είμαστε σε θέση να διεκδικήσουμε πολιτικές που προάγουν ή διατηρούν θετικές αλλαγές στην κοινότητα. Λόγου χάριν, όταν μπορούμε να καταδείξουμε ότι, για παράδειγμα, το υψηλό ποσοστό ιδιόκτητων κατοικιών σε μια γεωγραφική περιοχή έχει θετικές επιπτώσεις π.χ. στην προστασία των παιδιών, είμαστε σε θέση να αξιοποιήσουμε αυτή την πληροφορία για να επιχειρηματολογήσουμε υπέρ της ανάπτυξης στρατηγικών αύξησης της ατομικής ιδιοκτησίας σε κάποιες κοινότητες (βλ. Mainzer, 1996: 277).

Οι θεωρίες των πολύπλοκων συστημάτων μας παροτρύνουν να αμφισβητήσουμε τον γραμμικό τρόπο σκέψης αιτίας-και-αποτελέσματος και να εστιάσουμε στην κατανόηση των σχέσεων, έχοντας ωστόσο κατά νου ότι η εν λόγω κατανόηση –στην καλύτερη περίπτωση– θα είναι αποσπασματική. Οι Doll και Trueit (2010: 846) υποστηρίζουν ότι:

Το να σκεφτούμε την πολυπλοκότητα σημαίνει να σκεφτούμε με όρους σχέσεων, περισσότερο με όρους του είμαι-σε-σχέση (με τον εαυτό μου, τους συναδέλφους μου, την κατάσταση στην οποία βρίσκομαι): σημαίνει να αποδεχτούμε τη συμφυή σχεσιακότητα (relationality inherent) σε μια κατάσταση: σημαίνει να συνειδητοποιήσουμε ότι η δική μας ερμηνεία της πολυπλοκότητας που υπάρχει σε μια σχέση είναι –στην καλύτερη– αποσπασματική και πιθανότατα διαφορετική από την ερμηνεία κάποιου άλλου και να είμαστε ταπεινοί σε ό,τι αφορά τη δική μας εκτίμηση, τόσο για την κατάσταση όσο και για την αντίληψη που έχουμε για αυτή.

Οι θεωρίες των πολύπλοκων συστημάτων προτρέπουν τους κοινωνικούς λειτουργούς να λαμβάνουν υπόψη τους την αμφισημία και να αναγνωρίζουν ότι κάθε είδος γνώσης, όπως αυτή που προέρχεται από την εκτίμηση που κάνει ένας επαγγελματίας ή αυτή που κερδίζει κανείς από τα προσωπικά του βιώματα, έχει συγκεκριμένα όρια. Οι ίδιες θεωρίες επισημαίνουν επίσης τη διασύνδεση μεταξύ των επιμέρους παραγόντων και, ως εκ τούτου, μας προτρέπουν να απορρίψουμε τον γραμμικό τρόπο σκέψης αναζήτησης των αιτιών μιας κατάστασης, προκειμένου να αντιληφθούμε πώς αυτή δημιουργείται και αναπαράγεται μέσα από τις αλληλεπιδράσεις που διαμείβονται στα τοπικά επίπεδα πρακτικής (Wolf-Branigin, 2009). Ακόμη, οι επαγγελματίες θα πρέπει να αναγνωρίζουν ότι οι προαναφερθείσες αλληλεπιδράσεις αποτελούν μέρος του συστήματος που οι ίδιοι επιδιώκουν να κατανοήσουν και να αλλάξουν (Stevens & Cox, 2008).

Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια υπάρχει ένα ολοένα αυξανόμενο ενδιαφέρον από την πλευρά των ερευνητών σχετικά με τις εφαρμογές των θεωριών των πολύπλοκων συστημάτων στο πεδίο της κοινωνικής εργασίας. Οι Warren et al. (1998: 366) σημειώνουν ότι «οι μη γραμμικές δυναμικές προσφέρουν τη δυνατότητα μιας βαθύτερης και περισσότερο λεπτομερούς κατανόησης των τρόπων με τους οποίους τα ανθρώπινα συστήματα αναπτύσσονται και αλλάζουν». Οι Bolland και Atherton

(1999) ισχυρίζονται ότι οι εν λόγω θεωρίες επιβεβαιώνουν την άποψη που ήδη έχουν οι περισσότεροι κοινωνικοί λειτουργοί σχετικά με τη μη γραμμικότητα των ανθρωπίνων συστημάτων. Για παράδειγμα, η αναγνώριση των πολύπλοκων αλληλεπιδράσεων μεταξύ των συστημάτων του ατόμου και των κοινωνικών δομών είναι συμβατή με τη διαχρονική εστίαση των κοινωνικών λειτουργών στο «άτομο στο περιβάλλον». Επιπροσθέτως, οι Stevens και Cox (2008) επισημαίνουν ότι οι θεωρίες των πολύπλοκων συστημάτων εστιάζονται στη διαρκώς μεταβαλλόμενη φύση των ανοικτών συστημάτων και στην αναγνώριση του γεγονότος ότι πολύ συχνά τα συστήματα αλλάζουν αιφνίδια και όχι μόνο με έναν γραμμικό ή προβλέψιμο τρόπο. Για παράδειγμα, γνωρίζουμε ότι η ζωή των ανθρώπων αλλάζει δραματικά μετά από μια ξαφνική κρίση που προκαλεί μια ασθένεια ή ένα ατύχημα, όπως αντίστοιχα συμβαίνει και σε μια κοινότητα όταν υπάρχει μια μεταβολή στις διαθέσιμες για αυτή υπηρεσίες και πόρους.

Παρά την προφανή ελκυστικότητα των θεωριών των πολύπλοκων συστημάτων, υπάρχουν και αρκετοί περιορισμοί σε ό,τι αφορά την εφαρμογή αυτών στην κοινωνική εργασία. Καταρχάς, μείζονα δυσκολία για τους κοινωνικούς λειτουργούς συνιστά το γεγονός ότι οι θεωρίες των πολύπλοκων συστημάτων βασίζονται σε εξειδικευμένα μαθηματικά, συμπεριλαμβανομένων προηγμένων στατιστικών τεχνικών. Για παράδειγμα, ο Wolf-Branigin (2009: 120-1) υποστηρίζει ότι προκειμένου οι ερευνητές κοινωνικοί λειτουργοί να μελετήσουν τα πολύπλοκα συστήματα θα πρέπει να γνωρίζουν μεθόδους, όπως η χωρική ανάλυση (spatial analysis), τεχνικές ιεραρχικής γραμμικής μοντελοποίησης (hierarchical linear modeling) και ανάλυσης κοινωνικών δικτύων (social network analysis). Ο Hudson (2000), όπως και οι Bolland και Atherton (1999), επίσης τονίζουν ότι οι θεωρητικοί του χάους αξιοποιούν εξειδικευμένα μαθηματικά, όπως η fractal γεωμετρία, για την ανάπτυξη αυτής της ομάδας θεωριών. Έχοντας κατά νου την αποξένωση που ένιωθαν αρκετοί κοινωνικοί λειτουργοί από το πρώτο κύμα των συστημικών θεωριών, που, όπως προαναφέρθηκε, βασιζόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό σε όρους και έννοιες από το πεδίο της βιολογίας, αλλά και δεδομένου του ήδη μεγάλου εύρους των γνώσεων που προϋποθέτει το γνωστικό μας πεδίο, εύλογα μπορεί να υποθέσει κανείς ότι είναι μάλλον απίθανο οι κοινωνικοί λειτουργοί να είναι σε θέση να αξιοποιήσουν τόσο εξειδικευμένες στατιστικές μεθόδους και μαθηματικά, πολύ δε μάλλον να γίνουν ειδικοί (experts) του είδους. Επιπλέον, η δυνατότητα των ερευνητών κοινωνικών λειτουργών να αξιοποιήσουν στην πρακτική της κοινωνικής εργασίας τα ευρήματα μιας σχετικής με τα πολύπλοκα συστήματα έρευνας, που θα βασίζεται κατά κύριο λόγο σε μαθηματικές έννοιες και όρους, αναμένεται να είναι εξαιρετικά περιορισμένη.

Ένα δεύτερο –και σε μεγάλο βαθμό σχετιζόμενο με τα προαναφερθέντα– ερώτημα είναι το κατά πόσο οι τεχνικές έρευνας που αξιοποιούν ερευνητές για τις προσομοιώσεις πολύπλοκων μετεωρολογικών συστημάτων ή ακόμη και οικονομικών συστημάτων θα πρέπει να χρησιμοποιούνται για τη μελέτη κοινωνικών

διαδικασιών. Ο Puddifoot (2000: 84) επισημαίνει ότι «υπάρχει ένα σημαντικό κενό μεταξύ εξιδανικευμένων θεωρητικών μοντέλων και οτιδήποτε θυμίζει την πραγματική κοινωνική συμπεριφορά» (βλ. επίσης Mainzer, 1996: 280· Hudson, 2000: 228). Μια μετριοπαθής εκτίμηση που θα μπορούσε να κάνει κανείς είναι ότι οι εφαρμογές των πολύπλοκων συστημάτων στην έρευνα της κοινωνικής εργασίας βρίσκονται ακόμη σε ένα αρχικό, διερευνητικό στάδιο, που σε καμιά περίπτωση δεν θέτει τις βάσεις για μια αλλαγή παραδείγματος. Εντούτοις, οι εξελίξεις που έχουν συμβεί στο επίπεδο των τεχνικών των κοινωνικών επιστημών τα τελευταία χρόνια, και ειδικά στο πεδίο της χωρικής ανάλυσης, δημιουργούν μια δυναμική για την ανάπτυξη της γνώσης στην πρακτική της κοινωνικής εργασίας (Wolf-Branigin, 2009).

Είναι γεγονός ότι οι απόψεις που εκφράζουν οι υποστηρικτές των πολύπλοκων συστημάτων επιβεβαιώνουν την πολυπλοκότητα που αντιμετωπίζουν στην καθημερινότητά τους οι κοινωνικοί λειτουργοί. Παρ' όλα αυτά, όπως καταδεικνύει και η προαναφερθείσα κριτική, θα πρέπει να είμαστε πολύ επιφυλακτικοί με τις απλοϊκές προσπάθειες εφαρμογής των εν λόγω μοντέλων στην κοινωνική εργασία. Δύο ερωτήματα θα πρέπει να τεθούν εδώ: Καταρχάς, ποιες πλευρές της κοινωνικής εργασίας δύνανται να φωτίσουν οι θεωρίες των πολύπλοκων συστημάτων, τις οποίες αποτυγχάνουν να φωτίσουν τα υφιστάμενα μοντέλα πρακτικής (Puddifoot, 2000: 92); Για παράδειγμα, οι θεωρίες των πολύπλοκων συστημάτων ανανέωσαν την πεποίθησή μας για τη σημαντικότητα του ρόλου που παίζουν οι τοπικές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, οι οποίες όχι μόνο αντανακλούν, αλλά και συμβάλλουν στη δημιουργία των ευρύτερων κοινωνικών διαδικασιών (βλ. Mainzer, 1996: 276-9). Το δεύτερο ερώτημα είναι πώς θα μπορούσαμε να αξιοποιήσουμε τα εν λόγω μοντέλα με έναν τρόπο που θα γεφυρώνει, παρά θα διευρύνει, το χάσμα μεταξύ της έρευνας και της πρακτικής της κοινωνικής εργασίας; Μερικοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι μέθοδοι της ποιοτικής έρευνας, η οποία ενσωματώνει επαγωγικές και μη γραμμικές διαδικασίες ανάπτυξης γνώσης, δύνανται να είναι υποστηρικτικές στη μελέτη πολύπλοκων κοινωνικών διαδικασιών (βλ. Vallacher & Nowak, 1997). Εξάλλου, τα τελευταία χρόνια οι θεωρίες των πολύπλοκων συστημάτων αξιοποιούνται με στόχο να γεφυρώσουν τις ποσοτικές και τις ποιοτικές μεθόδους (Wolf-Branigin, 2009).

Ε. Δυνατά σημεία και περιορισμοί των συστημικών θεωριών στην κοινωνική εργασία

Σε αυτό το κεφάλαιο έχουμε αναφέρει επιχειρήματα υπέρ και κατά για καθένα από τα επιμέρους κύματα της συστημικής θεωρίας. Στην παρούσα ενότητα αναφέρονται συνοπτικά τα δυνατά σημεία και οι περιορισμοί της συστημικής θεωρίας ως προς την επίτευξη των στόχων μας στην καθημερινή άσκηση της κοινωνικής εργασίας.

1. Δυνατά σημεία

Ένα από τα δυνατά σημεία της συστημικής οπτικής είναι ότι προσφέρει ένα πλαίσιο κατανόησης και απόκρισης στα άτομα στο περιβάλλον τους. Οι συστημικές προσεγγίσεις αποθαρρύνουν την παθολογικοποίηση είτε του ατόμου είτε του περιβάλλοντος ενώ, αντίθετα, ενθαρρύνουν τον κοινωνικό λειτουργό να αναλύει τις αλληλεπιδράσεις εντός και μεταξύ συστημάτων. Σύμφωνα με τους Mattaini και Meyer (2002: 4):

Η οικοσυστημική οπτική είναι ένας τρόπος που βλέπουμε τις ατομικές περιπτώσεις (το άτομο και το περιβάλλον) στη διασυνδεδεμένη και πολυ-επίπεδη πραγματικότητά τους, για να τιθασεύσουμε και να αντιληφθούμε την πολυπλοκότητα και να αποφύγουμε τις υπεραπλουστεύσεις και τους αναγωγισμούς.

Δεύτερον, οι συστημικές θεωρίες μπορούν να προσφέρουν μια ενοποιημένη νοηματικά βάση για την κοινωνική εργασία ως ένα επάγγελμα εστιασμένο στην κατανόηση και απόκριση στο άτομο στο περιβάλλον του. Δεδομένου ότι οι λόγοι των νεοκλασικών οικονομικών ασκούν ολοένα και μεγαλύτερη επιρροή στους χώρους όπου ασκείται η κοινωνική εργασία, ως κοινωνικοί λειτουργοί αναμένεται να αντιμετωπίσουμε μια διαρκώς αυξανόμενη πίεση να αποδείξουμε τη συνεισφορά μας στο πεδίο της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών. Η συστημική οπτική δίνει στο επάγγελμά μας μια επιλογή σε αυτή την κατεύθυνση. Για παράδειγμα, ως «ειδικοί» των συστημάτων, οι κοινωνικοί λειτουργοί μπορούν να συνεισφέρουν μέσω της εκτίμησης που διεξάγουν σε ατομικό, ομαδικό, κοινοτικό και οργανωσιακό επίπεδο, προάγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την κατανόηση των συστημάτων αλλά και τη βιώσιμη αλλαγή αυτών.

Τρίτον, οι συστημικές προσεγγίσεις ενθαρρύνουν τους κοινωνικούς λειτουργούς να σέβονται τη συνεισφορά των επιμέρους μεθόδων στην πρακτική και να έχουν τις απαιτούμενες γνώσεις και δεξιότητες προκειμένου να αξιοποιούν ένα μεγάλο εύρος προσεγγίσεων παρέμβασης. Όπως τονίζουν οι Germain και Gitterman (1996: 474):

Η οικολογική οπτική μας βοηθά να αντιληφθούμε το γεγονός ότι καμία θεωρία, καμία έννοια, κανένα μοντέλο ή προσέγγιση δεν μπορεί να τα συμπεριλάβει όλα. Η πολυπλοκότητα των καταστάσεων που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι απαιτεί να αναπτύξουμε μια ευρεία οπτική, όπως και το να κάνουμε συμβιβασμούς και να αναπτύξουμε επαρκείς ικανότητες.

Το συγκεκριμένο πλαίσιο θα μπορούσε να αποτελέσει ένα αντίδοτο στον ανταγωνισμό που υφίσταται μεταξύ των μεθόδων πρακτικής. Εν προκειμένω, το μήνυμα των συστημικών θεωριών είναι ότι θα πρέπει να έχουμε μια διευρυμένη οπτική, αλλά και ένα εξίσου μεγάλο εύρος επιλογών σε ό,τι αφορά τις μεθόδους παρέμβασης.

2. Αδύνατα σημεία

Παρά την επιρροή των συστημικών οπτικών στη βάση γνώσεων της κοινωνικής εργασίας, είναι σημαντικό να αντιληφθούμε και τους περιορισμούς των οπτικών αυτών. Καταρχάς, αρκετοί μελετητές της κοινωνικής εργασίας επικρίνουν την ασάφεια των βασικών συστημικών εννοιών. Τι συνιστά σύστημα; Ποια είναι τα όρια ενός συστήματος; Ποιες είναι οι ιδιότητες ενός συστήματος (βλ. Mune, 1979: 65); Η εν λόγω ασάφεια οδηγεί στην απουσία θεωρητικής και εμπειρικής τεκμηρίωσης των συστημικών οπτικών στην πρακτική της κοινωνικής εργασίας (Wakefield, 1996b: 206). Αντίθετα, οι επαγγελματίες καλούνται να δεχτούν άκριτα τις βασικές υποθέσεις των συστημικών θεωριών –όπως ότι όλα τα μέρη ενός συστήματος αλληλοσυνδέονται με πολύπλοκους τρόπους και ότι οι αλλαγές σε ένα μέρος του συστήματος αναπόφευκτα θα οδηγήσουν σε αλλαγές και στα άλλα μέρη του– χωρίς, ωστόσο, να υπάρχει κάποια τεκμηρίωση των εν λόγω υποθέσεων. Κοντολογίς, μοιλονότι οι συστημικές θεωρίες προσφέρουν ενδιαφέρουσες μεταφορές για την πρακτική μας, οι εφαρμογές αυτών των θεωριών στην πράξη δεν έχουν ακόμη αναπτυχθεί μέσω της εμπειρικής έρευνας. Εντούτοις, υπό την προϋπόθεση ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί θα μπορέσουν να αναπτύξουν και να ενσωματώσουν ποιοτικές και ποσοτικές μεθόδους στην ανάλυση συστημάτων, δυνητικά υπάρχει η προοπτική ανάπτυξης μιας σημαντικής εμπειρικής βάσης για τις συστημικές οπτικές στην κοινωνική εργασία (βλ. Wolf-Branigin, 2009).

Δεύτερον, κάποιοι μελετητές επισημαίνουν την ασυμβατότητα που υφίσταται μεταξύ των αξιών της κοινωνικής εργασίας και των συστημικών θεωριών (βλ. Wakefield, 1996a, 1996b). Η εστίαση στη λειτουργία και τις ανταλλαγές που διαμβίβονται εντός των συστημάτων, ουσιαστικά, αφήνει στο περιθώριο ζητήματα που σχετίζονται με τη δομική αδικία και την κατάχρηση εξουσίας (Wakefield, 1996b: 201). Επί παραδείγματι, οι θεωρητικοί του φεμινισμού έχουν καταδείξει ότι η λειτουργικότητα της οικογένειας πολύ συχνά συνδέεται ευθέως με την εκμετάλλευση της γυναικείας εργασίας. Ο Wakefield (1996b: 201) επισημαίνει επίσης ότι η συστημική εστίαση στις αλληλεπιδράσεις και στα δίκτυα ενδέχεται να αποπροσανατολίσει τους κοινωνικούς λειτουργούς από τη μοναδικότητα του ατόμου. Ακόμη, η υπερβολική εστίαση στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ ατόμου και περιβάλλοντος θα έλεγε κανείς ότι υποτιμά τη δυνατότητα αλλά και την ευθύνη που έχει το άτομο για την επιδίωξη αλλαγών.

Τρίτον, αρκετοί είναι αυτοί που επισημαίνουν ότι οι συστημικές οπτικές αντλούν από γνωστικά πεδία τα οποία είναι πολύ διαφορετικά από αυτό της κοινωνικής εργασίας. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το πρώτο κύμα των συστημικών θεωριών αντλούσε σε πολύ μεγάλο βαθμό από το πεδίο της βιολογίας, ενώ το τρίτο από αυτά των μαθηματικών και της φυσικής. Πολλοί είναι αυτοί που αναρωτιούνται κατά πόσο οι έννοιες των εν λόγω πεδίων μπορούν πράγματι να έχουν εφαρμογές σε κοινωνικές διαδικασίες, όπως είναι η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (Mune,

1979· Wakefield, 1996b· Puddifoot, 2000). Ακόμη, οι όροι και εν γένει η γλώσσα που χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις βασικές έννοιες των συγκεκριμένων θεωριών, που, όπως προαναφέρθηκε, προέρχονται από τη βιολογία, τη φυσική και τα μαθηματικά, είναι μάλλον απωθητικοί για τους περισσότερους επαγγελματίες, οι οποίοι είναι ήδη επιβαρυνμένοι δεδομένου ότι ήδη έρχονται σε επαφή με ένα εξαιρετικά ευρύ πεδίο όρων και εννοιών, συνάρτηση της ευρύτητας του αντικειμένου τους. Πολύ δε περισσότερο, η εν λόγω εισαγωγή συστημικών εννοιών από άλλα γνωστικά πεδία αναμένεται να βαθύνει περαιτέρω το χάσμα μεταξύ της επίσημης βάσης γνώσεων και της πρακτικής γνώσης στην κοινωνική εργασία.

Τέταρτον, οι συστημικές οπτικές δεν προσφέρουν κάποιου είδους καθοδήγηση αναφορικά με τη μετάβαση από την ολιστική ανάλυση στη συστημική παρέμβαση. Και τα τρία κύματα των συστημικών οπτικών μας προτρέπουν να εστιαστούμε στο άτομο στο περιβάλλον, ωστόσο, προκειμένου να δράσουμε, είναι αναγκαίο να αναλύσουμε αυτή την ολότητα (gestalt) σε μικρότερα κομμάτια. Ένα από τα προβλήματα που υπάρχουν εδώ είναι ότι ναι μεν η συστημική οπτική μας δείχνει τις πληροφορίες που είναι διαθέσιμες για εμάς, αλλά δεν μας βοηθά να ιεραρχήσουμε αυτή την πληροφόρηση. Για παράδειγμα, επιστρέφοντας στην περίπτωση της Stella, γνωρίζουμε ότι το οικογενειακό σύστημα, το σύστημα ομότιμων, όπως και το σύστημα του σχολείου, είναι όλα σημαντικά, αλλά η συστημική οπτική δεν μας βοηθά να αποσαφηνίσουμε ποιο από αυτά τα συστήματα είναι το πλέον σημαντικό για την ευημερία της Stella ώστε να εστιαστούμε σε αυτό.

Η συστημική ανάλυση δεν μας βοηθά απαραίτητα στην αξιοποίηση του τεράστιου όγκου πληροφοριών που προκύπτουν από τη συστημική ανάλυση προκειμένου να διαμορφώσουμε μια αντίστοιχα συστημική στρατηγική παρέμβασης. Για την ακρίβεια, ο όγκος των πληροφοριών λειτουργεί παρεμποδιστικά σε αυτή την προοπτική. Ο Leighninger (1978: 454) διερωτάται μήπως οι κοινωνικοί λειτουργοί, «οι οποίοι αναγνωρίζουν την κοινωνική φύση πολλών προβλημάτων, απελπίζονται διαπιστώνοντας ότι είναι τόσο πολύπλοκα, γεγονός που τους κάνει να επιστρέφουν στην εξατομικευμένη θεραπεία, ως τη μόνη πρόσφορη λύση αξιοποίησης του ταλέντου τους;». Οι υποστηρικτές των συστημικών προσεγγίσεων, και ειδικότερα των οικοσυστημικών οπτικών, ισχυρίζονται ότι, προκειμένου να δράσουν ολιστικά οι κοινωνικοί λειτουργοί, αρκεί να διαθέτουν μια σειρά γενικών δεξιοτήτων. Ωστόσο, δεδομένων των προοδευτικά ολοένα και μεγαλύτερων διαφοροποιήσεων που παρουσιάζουν οι πρακτικές της κοινωνικής εργασίας, η εν λόγω προτροπή μάλλον εκπλήσσει. Όπως υποστηρίζει ο Wakefield (1996b: 196), στα δύσκολα εγχειρήματα «η εξειδίκευση, και όχι μια γενική προσέγγιση από όλους, είναι αυτή που μεγιστοποιεί την αποδοτικότητα και την αποτελεσματικότητα».

Στ. Συμπεράσματα

Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάσαμε τα τρία κύματα των συστημικών θεωριών και την επιρροή τους στη βάση γνώσεων της κοινωνικής εργασίας. Είναι φανερό ότι οι συστημικές οπτικές παραμένουν υπό αμφισβήτηση στην κοινωνική εργασία. Ωστόσο, αν μη τι άλλο, οι συστημικές οπτικές προσφέρουν έναν τρόπο άρθρωσης της πολυπλοκότητας των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των ατόμων και του περιβάλλοντός τους. Για πολλούς κοινωνικούς λειτουργούς αυτό από μόνο του αποτελεί ένα ελκυστικό πλαίσιο, αν και, όπως είδαμε, υπάρχουν σημαντικές ενστάσεις για την εφαρμογή των εν λόγω οπτικών στην πράξη. Σε κάθε περίπτωση, και παρά τους περιορισμούς αυτούς, οι συστημικές θεωρίες παραμένουν ένα σημαντικό εννοιολογικό πλαίσιο για τη σύγχρονη πρακτική της κοινωνικής εργασίας.

Επαναληπτικές ερωτήσεις

1. Ποια κριτική έχει δεχτεί το πρώτο κύμα της συστημικής θεωρίας, γνωστό και ως θεωρία των γενικών συστημάτων;
2. Ποιες οι ομοιότητες και οι διαφορές μεταξύ της οικοσυστημικής θεωρίας και της θεωρίας των πολύπλοκων συστημάτων;
3. Ποιες χρήσεις και ποιοι περιορισμοί θεωρείς ότι υπάρχουν στην αξιοποίηση της θεωρίας των πολύπλοκων συστημάτων στην άσκηση της κοινωνικής εργασίας;

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

Οικοσυστημική Θεωρία

- Germain, C. & Gitterman, A. (1996) *The Life Model of Social Work Practice: Advances in Theory and Practice*, 2nd edn. (New York: Columbia University Press). Πρόκειται για ένα βιβλίο που συνεισέφερε καθοριστικά στον σχηματισμό της οικοσυστημικής οπτικής ως μοντέλου πρακτικής και συνιστά μια διεξοδική επισκόπηση της θεωρίας και της πρακτικής των οικοσυστημικών οπτικών στην πράξη.
- Meyer, C.H. (1993) *Assessment in Social Work Practice*. (New York: Columbia University Press). Ένα ιδιαίτερα δημοφιλές εγχειρίδιο που το έχει συγγράψει εις εκ των ηγετών των οικοσυστημικών οπτικών στην κοινωνική εργασία. Με εύληπτο και κατανοητό τρόπο, εισάγει τον αναγνώστη στην αξιοποίηση των οικοσυστημικών οπτικών στη διαδικασία της εκτίμησης, ενώ προσφέρει μια ιδιαίτερα βοηθητική ανάλυση των χρήσεων του οικολογικού χάρτη.

- Wakefield, J. (1996a) Does social work need the eco-systems perspective? Part 1: Is the perspective clinically useful? *Social Services Review*, 70(1): 1-32.
- Wakefield, J. (1996b) Does social work need the eco-systems perspective? Part 2: Does the perspective save social work from incoherence? *Social Service Review*, 70(2): 183-213. Στα δύο αυτά εμπειριστατωμένα άρθρα του, ο συγγραφέας επιχειρηματολογεί εναντίον των οικοσυστημικών οπτικών στην κοινωνική εργασία, αν και τα ίδια επιχειρήματα μπορεί κάλλιστα να τα επικαλεστεί κανείς και για την εφαρμογή των δύο άλλων κυμάτων των συστημικών θεωριών. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι αυτό που ενώνει την κοινωνική εργασία είναι ο σκοπός της προαγωγής της ελάχιστης διανεμητικής δικαιοσύνης (minimal distributive justice) και ότι η οικοσυστημική οπτική, στην πραγματικότητα, δεν είναι ούτε απαραίτητη αλλά ούτε και βοηθητική στην επίτευξη αυτού του σκοπού. Και τα δύο άρθρα προσφέρουν μια εξαιρετική κριτική ανάλυση της ανάδυσης και ανάπτυξης των συστημικών οπτικών στην κοινωνική εργασία.

Πολύπλοκα Συστήματα και Θεωρίες του Χάους

Έως σήμερα, δεν υπάρχουν πολλά βιβλία στο πεδίο σχετικά με τα πολύπλοκα συστήματα ή τη θεωρία του χάους. Ωστόσο, υπάρχουν πολλά άρθρα τα οποία εξηγούν τις θέσεις του τρίτου κύματος των συστημικών θεωριών και της εφαρμογής του στην κοινωνική εργασία. Η παρακάτω λίστα περιλαμβάνει ορισμένα κείμενα σχετικά με τη φύση και τις χρήσεις των πολύπλοκων συστημάτων και των θεωριών του χάους στην κοινωνική εργασία.

- Hudson, C.G. (2000) The edge of chaos: a new paradigm for social work? *Journal of Social Work Education*, 36(2), 215-30. Εξαιρετική επισκόπηση των εφαρμογών των πολύπλοκων συστημάτων και των θεωριών του χάους στην κοινωνική εργασία.
- Stevens, J. & Cox, P. (2008) Complexity theory: developing new understandings of child protection in field settings and in residential child care. *British Journal of Social Work*, 38(7): 1320-36. Το άρθρο εστιάζεται στη συμβολή των πολύπλοκων συστημάτων στην παιδική προστασία. Αναδεικνύει την αξία των εν λόγω οπτικών, κυρίως σε ό,τι αφορά την αναγνώριση των δυναμικών πλευρών των συστημάτων με τα οποία δουλεύουν οι κοινωνικοί λειτουργοί. Αποτελεί ένα σημαντικό κείμενο λόγω της προσπάθειας σύνδεσης των εννοιών της πολυπλοκότητας με ένα βασικό πεδίο άσκησης της κοινωνικής εργασίας.
- Wolf-Branigin, M. (2009) Applying complexity and emergence in social work education. *Social Work Education: The International Journal*, 28(2): 115-27. Μια εύληπτη εισαγωγή στις θεωρίες των πολύπλοκων συστημάτων στην κοινωνική

εργασία, η οποία εστιάζει στις ερευνητικές μεθόδους που ενισχύουν την αξιοποίηση των θεωριών των πολύπλοκων συστημάτων στην ανάπτυξη γνώσης για την πρακτική.

Προτεινόμενος ιστότοπος

- www.complexssociety.eu
Η Κοινωνία των Πολύπλοκων Συστημάτων (Complex Systems Society) ενδιαφέρεται για την προώθηση της διεπιστημονικής έρευνας ανάπτυξης και εφαρμογής της θεωρίας των πολύπλοκων συστημάτων. Ο συγκεκριμένος ιστότοπος περιλαμβάνει ιστολόγια (blogs) συζητήσεων και ενημερώσεις σχετικά με τα προσεχή συνέδρια και γεγονότα.